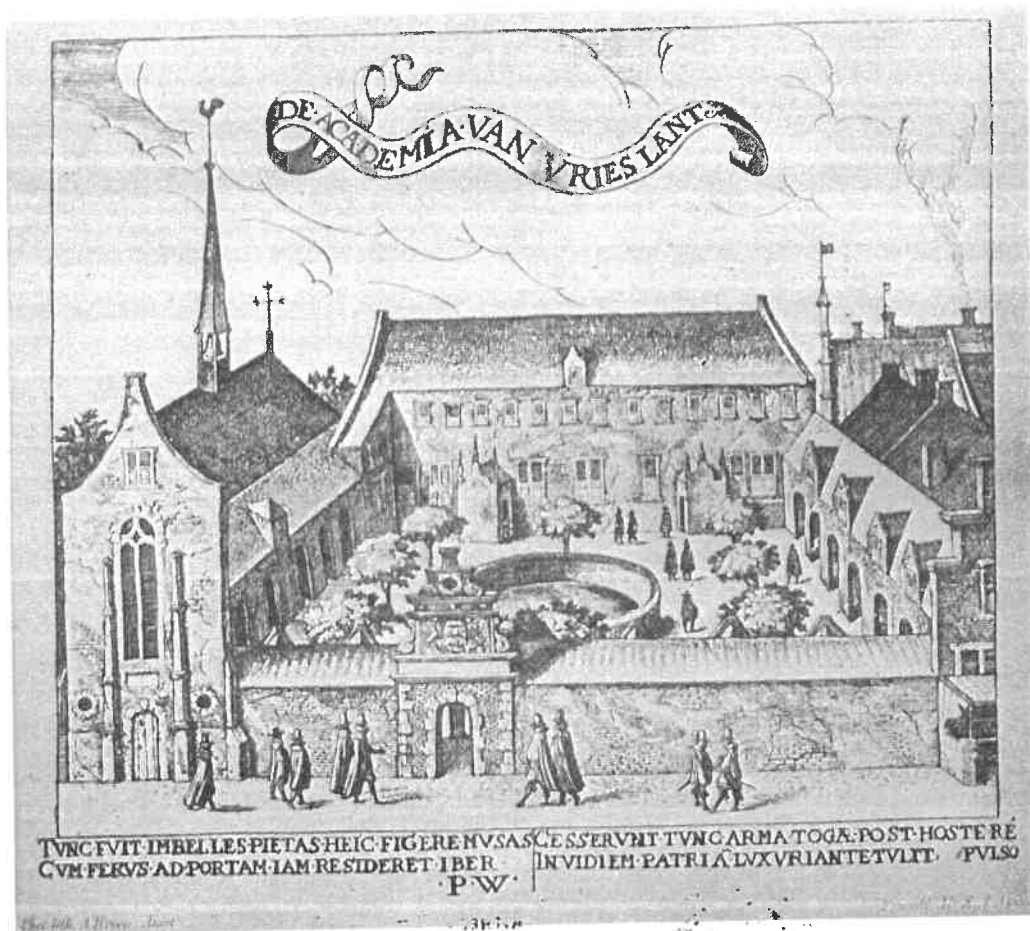

Honderdjarig bestaan
van de
Psychiatrische Inrichting
te
Franeker

Hogeschool te Franeker, 1622;
uit „Chronique ofte Historische Geschiednisse van Vrieslant” door Pier Winsemius

Behalve van de notulen en de jaarverslagen van de Psychiatrische Inrichting maakte ik, bij het samenstellen van dit gedenkboek, gebruik van gegevens uit enige boeken, waarvan ik de titels hieronder doe volgen.

Aan de dames en heren van het archief van de Provinciale Griffie, van de Provinciale Bibliotheek en het Friesch Museum bied ik mijn dank voor de mij verleende hulp bij het zoeken naar de bijzonderheden, die voor dit boek nodig waren. Voorts dank ik allen, die — onwetend — door hun belangstellende vragen mij inspiratie gaven voor de bladzijden, die hier volgen.

M. J. van Heemstra.

mr' W. B. S. Boeles — Frieslands Hoogeschool en het Rijks Athenæum te Franeker — (1878)

mr A. Telting — Het Kruisbroeders klooster te Franeker — Vrije Fries IX (1862)

J. H. Schuurmans Stekhoven — Ontwikkeling van het krankzinnigenwezen in Nederland, 1813—1914 (1922)

„.....Als men bedienden heeft zóó gevormd, dat zij altijd de menschen door zachtheid weten te leiden,
.....als men zijn ongelukkige lijdens in een goed gebouwd, goed ingerigt en tevens goed gelegen gesticht heeft en al dat goede naar wensch en op de ondervinding van anderen rustende kan inrigten, wie weet hoeverre men dan zou komen in de goede behandeling en herstelling van krankzinnigen en wat meer is, hoe weinigen zich dan ongelukkig zouden voelen.....”

dr R. Lammerts van Bueren; jaarverslag, 1853.

„.....omdat het gewenscht wordt geacht dat de patiënten zooveel mogelijk worden opgenomen in het maatschappelijk leven van de stad.....”

J. C. van Andel; notulen, 1936.

FRANEKER is een oude stad. Eeuwenlang hebben er mensen gewoond; zij bouwden er hun woningen, hun winkels en hun pakhuizen rondom de kerk van Sint Maarten. Ook bouwden zij een slot met tinnen en torens, dat oprees uit een gracht en dat, in één lijn met Sint Maarten's toren, het stadsbeeld beheerste. Zij doorgroeven hun stad met smalle en met brede grachten en legden hun bruggen daarover heen. Zij wierpen een bolwerk op tegen een mogelijke vijand en nog kan men daar langs wandelen en uitzien over het eindeloos ruime noorderland en over de roodbruine pannen der oude daken. Zij waren trots op hun stinsen en hun rijk versierd stadhuis. 's Avonds sloten zij hun zware poorten en voelden zich veilig binnen de grachten en wallen, al zijn er dagen geweest van oorlogsrumor en brandstichting. Leergierige volksgenoten en jongelingen uit verre landen verzamelden zich om wijsheid en kennis te vergaren binnen de muren der stadsacademie. Een van de poorters uit de stad met de luidklok — want dit is het stadswapen — bestudeerde de zon en de maan, de planeten en de sterrenbeelden en hij sneed in het houten plafond van zijn eenvoudig huisje hun banen uit, bouwde met eindeloos geduld en grote kennis een radersysteem op zijn zoldertje en stelde een planetarium samen, dat nog steeds onfeilbaar werkt en dat wereldberoemd is geworden.

Zo gingen de eeuwen over Franeker heen en die inwoners, die niet de wijde wereld in zwierven, bouwden naar eigen stijl en karakter en gaven aan de stad een deel van hun persoonlijkheid. Veel van het oude is vernield, veel bleef gelukkig gespaard. En wat wij, mensen van 1951, aantreffen is, zoals bij elke oude stad: een mengelmoeis van stijlen en jaartallen en een menigte vraagtekens. Want al die gebouwen met hun verkleurde daken, hun torens, hun reusachtige bakstenen, hun versieringen en gevelstenen

laten niet veel los over wat er in hun tijd gebeurde; zij staan er enigszins in zichzelf gekeerd en voelen zich verloren tussen de lelijke bouwsels van later jaren.

Wil men meer van de oude stad te weten komen, dan moet men zoeken in de archieven, de perkamenten, de vergeelde papieren. En ook die vertellen niet alles!

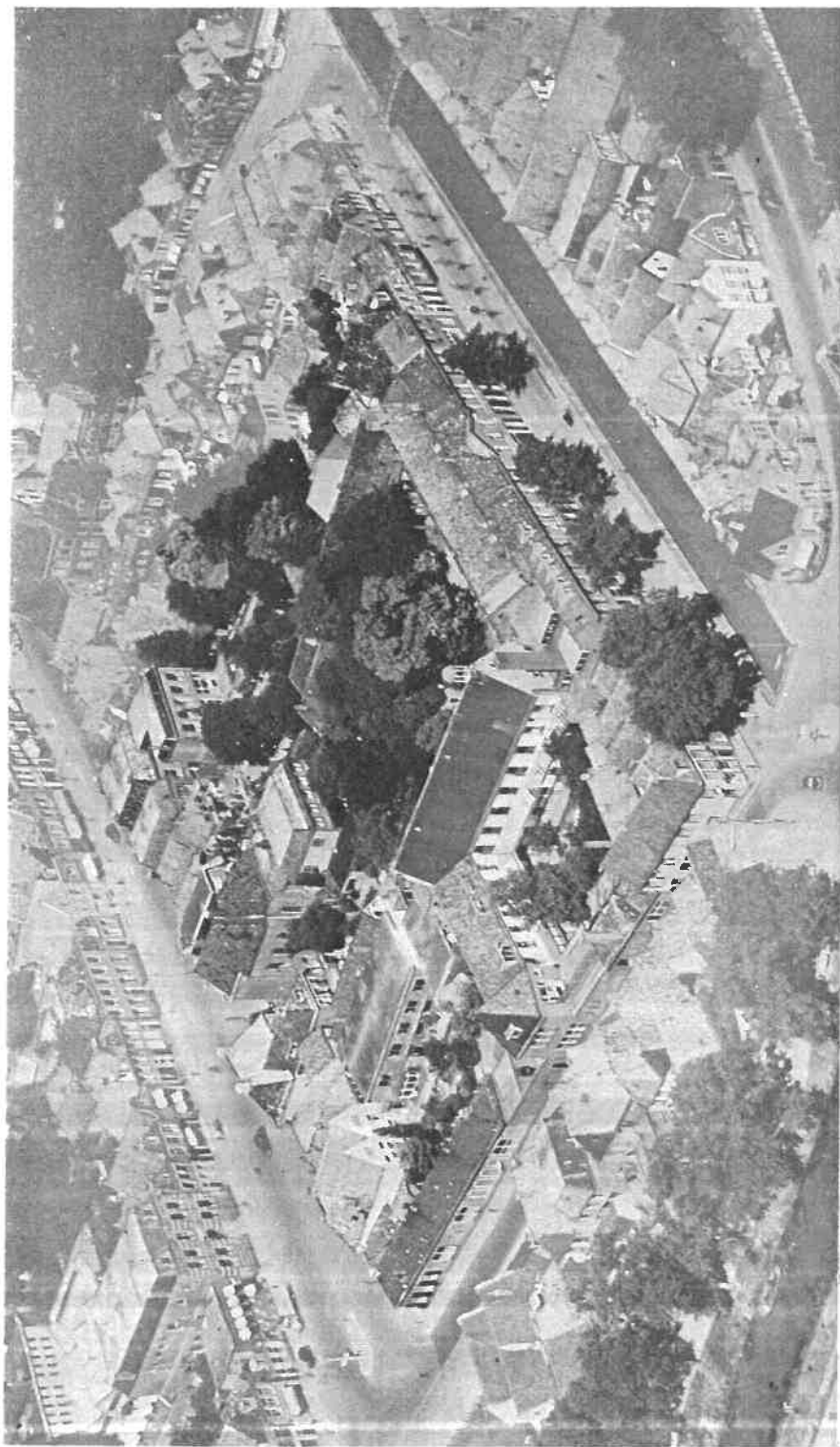

HEEL lang geleden — 't was dan vóór 1468 — moet er in het zuidwesten van de stad een gasthuis zijn geweest, een toevlucht voor armen en zieken. Het stond op de grond, die tegenwoordig begrensd wordt door de Voorstraat, de Vijverstraat en de Academiestraat.

Uit het jaar 1468 dateert vervolgens de stichtingsbrief van 't klooster voor 6 kruisbroeders, dat waarschijnlijk juist op diezelfde plek neergezet werd, omdat er nog stond de gasthuiskerk. Een zekere Douwe Sjaarda, samen met de gemeente Franeker, schenkt in dat jaar een gebouw — dat gasthuiskerk was geweest — met de grond er omheen aan Syardus Watkens, die priester te Arum was. Er heeft toentertijd, ten zuiden van genoemde kerk, een hofstede gestaan, die in het klooster opgenomen werd. Natuurlijk is er steeds meer bijgebouwd en genoemd worden: een brouwhuis, een dwarshuis en keuken, en „zeven kameren”. Weer later verrijzen er huizen aan de kloosterhof, die ook ten zuiden van de kerk lag, — beginnende bij de hoek der Vijverstraat en langs de Schilkamp (de tegenwoordige Academiestraat). Het klooster der kruisheren of kruisbroeders bleef bewoond totdat, in 1580, de reformatie zoveel op kerkelijk gebied veranderen deed.

LANG is die wijk van de stad niet onbewoond gebleven, want reeds in 1585 vindt daar de inwijding der Franeker Hogeschool plaats. Op een afbeelding uit die tijd is te zien, dat kerk en klooster er nog stonden en dat ook de binnenplaats en klooster- gangen door de studerende jeugd waren overgenomen. In plaats van de kruisheren in hun wit habijt met het rood-witte kruis op de zwarte scapulier, wandelden er de geleerde professoren en de jonge mannen — die ééns geleerd moesten worden — met

Academie Gasthuis, uit de lucht gezien

luchtopname „AEROFOTO K.L.M.”

de hoge punthoeden, wijde capes en geweldige laarzen, welke bij de kleding van die tijd hoorden. De professoren hebben er in de zalen der universiteit hun wijze woorden gesproken, de studenten hebben er die wijze woorden angehooord, zij hebben in de stad hun studentenstreken uitgehaald en hun feesten gevierd bij de waard van de „Bogt van Guné”. Het was toen de gewoonte dat men uit het buitenland kwam en enige maanden aan de hogeschool verbleef, daar de wijsheid vergaarde, die men dacht nodig te hebben, om dan weer verder te trekken naar een andere universiteit; zo kon men er dan ook vele vreemde talen horen spreken en menig buitenlander, vergezeld van zijn bedienden, door de hobbelige straten zien gaan.

De Franeker Hogeschool heeft jaren van grote bloei gekend en is wijd en zijd vermaard geweest; zij trok bekende professoren aan of diende hun tot aanbeveling, wanneer zij naar elders gingen om hun colleges voort te zetten. Maar in de 18de eeuw raakte de tempel der wetenschap door verschillende oorzaken in verval en gedurende de Franse bezetting — in 1811 — is zij in alle stilte opgeheven. Na de bevrijding wordt met man en macht gewerkt om opnieuw een hogeschool voor Friesland daar te vestigen, echter zonder succes. In 1815 verschijnt er de Latijnse school — het Athenæum — en in 1817 worden de planten der vermaarde hortus, die zolang gastvrijheid genoten hadden in de universiteitstuin te Groningen, naar de stille, voormalige kloostertuin teruggebracht. Maar het wil niet meer lukken met een wetenschappelijk centrum in het Friese land en in 1843 is ook het Athenæum opgeheven.

IN de 19de eeuw ontwaakt een streven om een einde te maken aan vele misstanden op sociaal gebied. Zoals bijvoorbeeld de „Maatschappij van Weldadigheid” op grote schaal armoede en werkloosheid probeerde tegen te gaan door ’t stichten van nederzettingen in ’t dunbevolkte Drenthe, ontspoorde jongens en meisjes een tehuis vonden in „Hoenderloo” en „Zetten” en de afschaffing der slavernij in onze West-indische koloniën brak met de eeuwenlange traditie van het opvangen en exploiteren der donkergekleurde medemensen, zo komt er ook een licht schijnen in de duistere nacht der krankzinnigenbehandeling. Inderdaad, het was uitsluitend „behandeling”, van verzorging of verpleging was — enige uitzonderingen daargelaten — nauwelijks sprake; van medische behandeling van die zieken kon nog geen sprake zijn, daar de psychiatrie nog niet als tak der wetenschap beoefend werd.

Men was zover, dat men de ongelukkigen oplichtte uit de samenleving daar zij — evenals de melaatsen in onze vroege geschiedenis — gevaarlijk voor die samenleving waren. Het oer-oude begrip dat zij, die bezeten waren van de duivel, slechts met geweld aangepakt konden worden was, na de duisternis der middeleeuwen, blijven hangen in de — op ander gebied — „verlichte” samenleving. De meest wonderlijke en wrede methoden zijn toegepast en van de gedragingen der ongelukkigen wordt een kijkspel gemaakt. Nog tot 1810 worden in Utrecht de kraampjes van de kermis gedeeltelijk in het dolhuis opgebouwd, opdat men zich op gevarieerde wijze zal kunnen vermaken. Maar in datzelfde gesticht brengt dokter L. J. C. Schroeder van der Kolk in 1831 zeer ingrijpende verbeteringen aan. En enige jaren later zullen een eenvoudig man, Johannes van Duuren, met zijn vrouw in de functie van Vader en Moeder van een tehuis voor krankzinnigen te Nijmegen benoemd, de voorlopers zijn van het „no-restraint” systeem en van de arbeidstherapie. Door naastenliefde en medelijden gedreven proberen zij n.l. — en dat met goed gevolg — of de zieken niet rustiger en normaler worden, wanneer zij niet opgesloten zijn en wanneer zij ingeschakeld worden in het werk van alledag.

In 1822 wordt een staatscommissie benoemd, met als voorzitter Prins Frederik, om de verzorging van krankzinnigen te bestuderen; in 1827 brengt deze rapport uit. In 1842 wordt voor de minister van Binnenlandse zaken een zeer uitgebreid rapport opgesteld met een beschrijving van alle openbare en particuliere tehuizen, waar de zieken verpleegd worden. En men kan zich niets triesters voorstellen dan de opsomming van al die gevallen van verwaarlozing in gevangenisachtige gebouwen, waar licht noch lucht binnendringen, met weinig of geen medische verzorging, waar onvoldoende toezicht wordt gehouden en soms niet eens een scheiding der seksen is, waar stenen vloeren en tralies voor de ramen geen uitzondering zijn, waar onrustige zieken slechts met dwangmiddelen tot rust gebracht kunnen worden, waar onvoldoende kleding en dekking geen beschutting tegen de koude geven, waar het eten in ijzeren bakken wordt uitgereikt en waar de patienten soms in één gebouw zijn ondergebracht met andere zieken en met personen, daar geplaatst wegens wangedrag. Als gevolg van dit alles: véél onrust en véél lijden!

Maar gelukkig zitten zij, die zich het lot der krankzinnigen hebben aangetrokken, niet stil en blijft het niet bij commissies en rapporten. In 1824 krijgen de provinciale raden een aanschrijving van de regering, betreffende de verwijdering der geesteszieken uit de gevangenissen; in 1841 wordt de eerste wet aangenomen op de krankzinnigen-verpleging, welke in de afgelopen honderd jaar nog enige malen zal gewijzigd en aangevuld worden.

En van Engeland uit komt tegen het midden der 19de eeuw een geheel nieuw en ander geluid, n.l. van de „no-restraint” verpleging, dus een verpleging zonder dwang

BvdS.

Gang vrouwenafdeling in het voormalig klooster, Academie Gasthuis

en geweld. In 1849 opent de inrichting „Meerenberg” te Bloemendaal haar deuren, onder het directeurschap van dokter B. H. Everts; het eerste gesticht op het vaste land van Europa, dat het nieuwe systeem invoert.

NU is de wereld heel groot en Nederland heel klein en van dat kleine Nederland is de provincie Friesland ook maar weer een klein onderdeel. Maar al is die provincie op de wereldkaart dan ook niet terug te vinden, toch wonen er mensen met hun zorgen en problemen.

En ook hier was in 't begin der vorige eeuw de huisvesting en verzorging van krankzinnigen zulk een probleem. Als daar het schrijven der regering ontvangen wordt, dat geen geesteszieken meer in de gevangenissen mogen worden ondergebracht, vraagt de Gouverneur van Friesland aan zijn collega's van Noord- en Zuid-Holland, Overijssel, Groningen en Gelderland: „of in de zich in die Provinciën bevindende gestichten voor krankzinnigen, ook zoodanige ongelukkigen uit Vriesland zouden kunnen worden opgenomen? en zoo ja! hoeveel en wat de verplegingskosten dan bedroegen?”

Men gaat na of er een mogelijkheid van onderbrenging in Friesland zou zijn: „Voorts bestaat er in deze provincie geen andere Convenabel Locaal, noch heeft er immer bestaan, dan het Tuchthuis te Leeuwarden”; men denkt erover het gebouw van de provoost voor hen in te richten: „Dit Locaal, altijd tot eene Gevangenis van Militairen gebezigd, zou, als geheel voor eene gevangenis ingerigt, uitnemend geschikt zijn, om tot opsluiting van de bedoelde personen te dienen” — het is nog steeds de „opsluiting” die men denkt nodig te hebben en tòch, al denken wij er tegenwoordig heel anders over, was het zoeken naar een mogelijkheid van aparte verzorging al zulk een grote verandering ten goede ten opzichte van de tot die tijd gebezigde methode.

In 1826 schrijven Gedeputeerde staten een prijsvraag uit, luidende: „Hoedanig behoort te worden ingerigt een Gesticht in hetwelk, op eene doelmatige wijze, kunnen worden verpleegd ongeveer vijftig krankzinnigen van beiderlei geslacht en van onderscheidene, zoowel behoeftigen als meergegoeden stand en jaren; zoowel dezulken, welke, door deskundigen voor ongeneeslijk, als geneeslijk worden gehouden”; voor dié inzending, welke als grondslag van een inrichting kon worden gebruikt loofde men een prijs uit van f 250,—; een inzending, die gedeeltelijk gebruikt kon worden en

waardoor het opnieuw uitschrijven van een prijsvraag werd voorkomen, zou worden bekroond met f 125,—. De prijsvraag verscheen tweemaal in de Leeuwarder Courant, de Staats-Kourant, het Journal Generaal des Pays-Bas, de Haarlemsche Courant en de Algemeene Kunst- en Letterbode. Er kwamen acht inzendingen binnen onder nederlandse, franse en latijnse spreuken, maar de commissie — bestaande uit de Franekers Jelle Banga en N. Mulder en de Leeuwarders Jan van der Plaats, Pieter Wellenbergh en Nicolaas Ypey — keurden ze alle acht af.

Het niet kunnen beschikken over een eigen tehuis wordt als een groot tekort aan-gevoeld, hierdoor zijn de familieleden en armbesturen immers verplicht de zieken naar „sommige, nog minder geschikte huizen in andere provinciën te zenden”; als men denkt aan al die onkosten van de verre reis en aan de vervoermiddelen van die tijd — de boerenwagen, de trekschuit — dan waren die bezwaren niet denkbeeldig.

In 1838 staat in een rondschrijven van de minister van Binnenlandse zaken, de Kock: „Het is een overbekende daadzaak, dat de wijze op welke de verzorging der krankzinnigen in Nederland plaats heeft — — — — in het algemeen nog steeds allergebrekigst is — — — —”; in datzelfde jaar vindt op verzoek van de regering een enquête in onze provincie plaats, betreffende de krankzinnigenverpleging en wordt aan steden en grietenijen om opgave gevraagd omtrent de wijze van verpleging van de in hun gemeente thuisbehorende zieken. Hieruit blijkt dat een gedeelte verpleegd wordt „particulier”, dus in een gezin of in een klein verpleeghuis, maar dat de overigen over het gehele land verspreid zijn — hiervan zijn de meeste patiënten ondergebracht in het Sint Elisabeth's Gesticht te Deventer. Ook de verpleeggelden zijn erbij gevoegd en we zien, dat „Deventer” meestal f 208,— vroeg en dat in andere inrichtingen soms f 160,— per jaar gevraagd werd; weeggelden varieerden van f 0,75 tot f 4,—.

In 1839 verschijnt een lijvig rapport omtrent de verbetering van het lot der krankzinnigen door het stichten van een provinciale inrichting, uitgebracht door een commissie aan het college van Gedeputeerde staten; ondertekenaars zijn: Burmania Rengers, B. Dorhout en J. Schik. Zolang men nog niet over een eigen gebouw kan beschikken wordt in 1840 een voorlopige overeenkomst aangegaan met het Sint Elisabeth's Gesticht te Deventer voor 40 onvermogens, welke later verlengd werd en tot 31 December 1850 geduurd heeft. Na enige jaren vraagt men aan die inrichting om driemaandelijks verslagen omtrent de toestand der zieken; daar door de grote afstand alle contact verbroken werd en zowel familieleden als uitzendende plaatselijke besturen niets meer van hun patiënten afwisten.

Steeds komen er meer bezwaren, verbonden aan het wegzenden der patiënten en men somt de voordelen op van een eigen tehuis voor de eigen zieken: men zou dan geheel onafhankelijk zijn, bouw en aankoop van meubilair zullen ten voordele van Friesland komen, een zekere som gelds blijft in omloop in eigen provincie, de kosten

van het ziekentransport verminderen aanzienlijk, het is voor de familieleden mogelijk de zieken te bezoeken — in alle opzichten zou het veel economischer en practischer zijn!

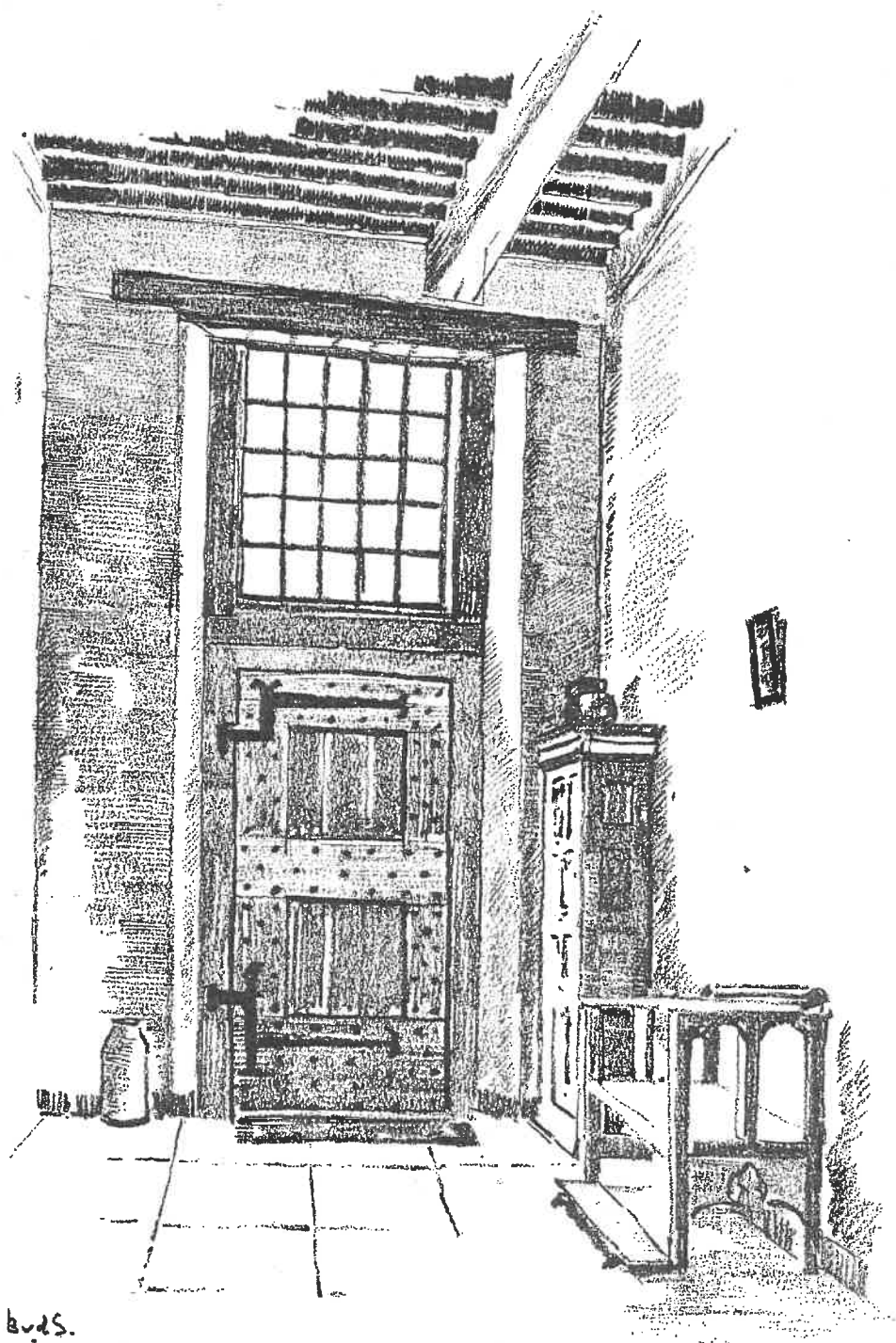
Dan valt het oog op de leegstaande gebouwen der Franeker Hogeschool: „--- die gebouwen toch worden bevonden ruim genoeg te zijn voor de plaatsing van ruim 60 krankzinnigen en bieden met de tuinen een schoon en doelmatig geheel aan”. De gebouwen zouden door de gemeente Franeker aangeboden worden in de staat, waarin zij verkeren en zouden dan door de provincie opgeknapt worden.

In een der rapporten schrijft een der pleiters voor een verbeterde krankzinnigen-verzorging neer, in de wat overdreven stijl van die tijd: „Wanneer wij den toestand der maatschappij gadeslaan, Mijne Heeren! in een tijdvak dat het pauperisme zoo zeer, als eene kanker, der burgeren veiligheid bedreigt; wanneer wij overwegen, dat die toestand door alle geschikte en doeltreffende maatregelen moet verbeterd en verzacht worden; wanneer wij zoo vele nuttige inrigtingen zien daargesteld, om eerlijk brood te laten verdienen en de ontzettende geldelijke opofferingen nagaan, welke besteed worden om het lot van den arbeidzamen man op te beuren, dan mag een Provinciaal Bestuur zich althans wel aan de spits stellen, om die gezinnen van leden te verlossen, die hunne rust bedreigen, hunne ondergang voorbereiden en zelve in den deerniswaardigsten toestand een leven slijten, dat den ongevoeligsten mensch dikwerf met afgrijzen vervult”.

Op 3 Augustus 1848 komt de overeenkomst met de gemeente Franeker tot stand.

HET oude hoekje in het zuidwesten van de stad krijgt dus een geheel andere bestemming en gaat een nieuw leven tegemoet! Van de oudste gebouwen bestonden nog: het klooster der kruisbroeders (bibliotheek der academie, tegenwoordig afdeling voor vrouwen), de kerk, die afgebroken werd, behalve de zuidermuur waarlangs de kloostergang liep; de kloostergang, die dicht gemaakt was (tegenwoordig observatiezaal voor de vrouwenafdeling) en de kloostertuin. Van de universiteit stonden nog: de verschillende laboratoria, de woningen der pedellen, het huis van de hoogleraar in de bothanie met de daaraan behorende gebouwen, de woning van de hortulanus, verschillende kleinere vertrekken, alsook de tuinen tussen de gebouwen in — hiervan was de „hortus”, dus de tuin waarin de studenten bomen en planten konden bestuderen; de grootste; deze had een uitgang aan de Voorstraat en het toegangshek is tegenwoordig te zien aan de ingang van de begraafplaats aan de straatweg naar Harlingen. De ver-

Voordeur huis „de Hoop”, Academie Gasthuis

schillende gebouwen werden zoveel mogelijk tot een geheel gemaakt en er was ruimte (volgens de toenmalige begrippen) voor 70 à 100 zieken.

Het bestuur van de inrichting zal bestaan uit vijf regenten bijgestaan door enige regentessen, zo mogelijk de echtgenoten der regenten. Aan het hoofd staat een geneesheer-directeur; voor de interne werkzaamheden worden een Vader en Moeder aangesteld, alsook een portier — tevens kok en boodschappenloper! —, drie mannelijke en drie vrouwelijke bedienden. De eerste vergadering, waar voorzitter en secretaris gekozen worden, heeft op 17 Juni 1850 plaats en op 25 Juli stelt men de instructies voor de geneesheer-directeur en de Vader en Moeder vast; art. 3 uit die van de geneesheer-directeur luidt: „Hij zal de verpleegden met de meeste zachtzinnigheid en liefde behandelen, zooveel mogelijk alle gestrengheid en hardheid vermijden, hen door een welgepaste toespraak zoeken te leiden, en op de geschiktste wijze tot arbeid en werkzaamheid aanmoedigen” — wat wel een definitief breken met de middeleeuwse theoriën betekent. Voorts is het hem verboden zijn praktijk in enig ander gesticht of inrichting uit te oefenen; het praktiseren zal „niet anders mogen dan binnen de stad, op het Vliet, in de tuinen en in het kaatsveld”; zijn tractement was bepaald op f 1000.— (!)

Uit art. 2 van de instructie voor de Vader en Moeder spreekt duidelijk dat het gesticht nog, oudergewoonte, wordt gezien als „liefdewerk” en niet als een inrichting met gespecialiseerde geneeskundige behandeling: „De Heeren Regenten behouden aan zich het opperbestuur, zoowel over de verzorging en verpleging van de patienten, als over alle huiselijke aangelegenheden.”

In de vergadering van 3 November 1850 besluit men als geneesheer-directeur dokter Regnerus Lammerts van Bueren uit Maartensdijk aan te stellen en worden Hobbe Jans Faber en echtgenote tot Vader en Moeder gekozen. De inrichting kon beginnen te werken.

OP 31 Maart 1851 komen de eerste zieken uit Deventer aan: negen vrouwen en achttien mannen. Zij hebben de lange reis gemaakt in vier rijtuigen en worden vergezeld door de Moeder en de opzichter uit Deventer, alsook door één vrouwelijke en vier mannelijke bedienden. Van te voren zijn de geneesheer-directeur en de Vader en Moeder naar Deventer geweest, om zich op de hoogte te stellen van de gang van zaken aldaar. De voeding zal zoveel mogelijk gelijk aan die van deze inrichting zijn;

Binnentuin Academie Gasthuis, voormalige Hortus

foto Hommema, Francker

in het Utrechtse gesticht heeft men geïnformeerd naar de daar gedragen kleding en aan het bestuur worden stalen van kledingstoffen voorgelegd. Men besluit dat speciaal hierover met de regentessen overlegd zal worden en men nodigt winkeliers en kooplieden van Franeker uit, om stalen in te zenden van goedkope linnen en wollen stoffen. Het meubilair voor de inrichting is aangekocht, evenals een hoeveelheid olie voor de verlichting; een vaste barbier zal Dinsdags en Vrijdags verschijnen; voor de mannelijke bedienden werd een uniforme kleding ontworpen: een blauw lakens pak met rode bies op kraag, opslagen, broek en pet. In de regentenkamer moet komen te staan: „Een ronde mahoniehouten tafel op ijpen voetstuk, van geen mindere prijs dan f 25.—”.

De salarissen van het personeel zijn aangepast aan de gewoonten van die tijd; de Vader verdient per jaar f 150.—, de Moeder en de naaivrouw f 100.—; de kok-portier-boodschappenloper f 50.— evenals de vrouwelijke bedienden, haar mannelijke collega's ontvangen f 70.—.

Dat 't eenvoudiger is een opzet-op-papier te maken, dan een inrichting met zovele verschillende elementen te laten draaien, blijkt ook weer eens in dat kleine hoekje van het oude Franeker. Op 8 April reeds wordt de kok ontslagen, die niet geschikt blijkt te zijn voor zijn drieledig ambt, evenals een der mannelijke bedienden. En dit ontslaan en weer inhuren van personeel zal tientallen jaren een der ernstigste moeilijkheden van de inrichting uitmaken. Van „verplegend” personeel is natuurlijk nog geen sprake; men neemt in dienst wat geschikt lijkt, maar wat meestal spoedig ongeschikt blijkt te zijn; in de winter is het gemakkelijker vrouwelijk personeel te krijgen dan in de zomer, wanneer de vraag naar landarbeidsters groot is. De omstandigheden waaronder het personeel moet werken heeft nog niet de aandacht van hen, die de leiding in handen hebben en aan enige regeling, om hen een eigen leven te garanderen, wordt in die tijd nog niet gedacht.

Met de Vader en Moeder heeft men een gelukkige keuze gehad; Faber was vroeger tuinier en heeft veel aan timmeren en „draaien” gedaan, wat hij weer aan de zieken kan leren; zijn vrouw blijkt een „zuinig en moederlijk wezen” te zijn. Wanneer men hun instructie leest krijgt men de indruk, dat zij overal tegelijk hun oren, ogen, handen en voeten moeten gebruiken en dat zij nauwelijks 's nachts kunnen slapen zoveel moeten zij voorkomen, regelen en er verantwoording voor dragen. Wanneer een der vrouwelijke bedienden wordt ontslagen staat in het jaarverslag van 1851 te lezen, dat zij „werd zoo goed dit kon, vervangen door een ander jeugdig voorwerp” (!)

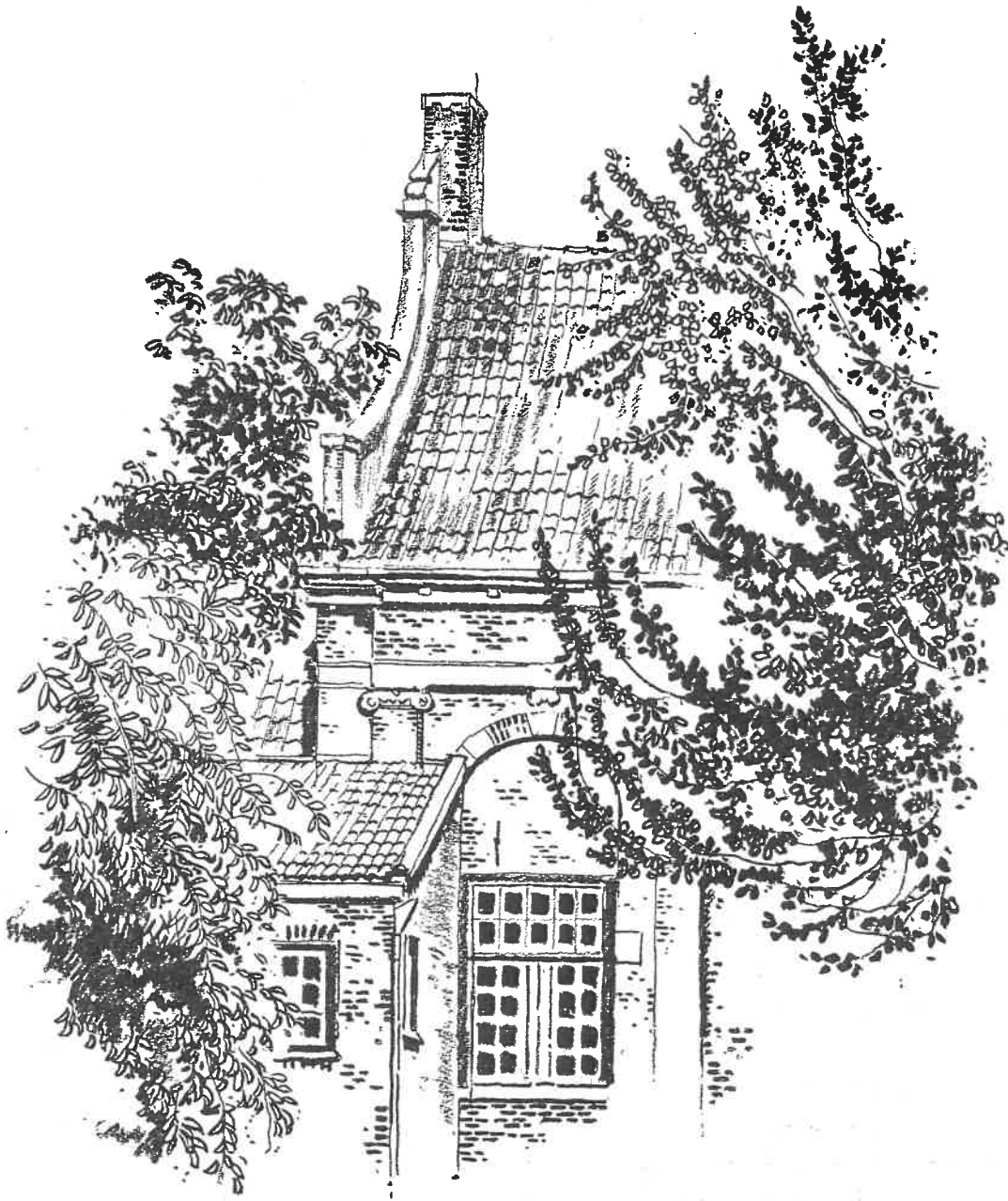
Voor de zieken wordt, volgens de beginselen van dié tijd, zo goed mogelijk gezorgd. „Overall bijna is of wordt het beginsel van zachtheid en arbeidzaamheid als hoofdmiddel tot psychische behandeling ingevoerd, overall roemt men het »non-restraint system» der Engelsche psychiatrici”. Voor deze wijze van behandelen moet de eerste geneesheer-directeur ook wel een zeer geschikt persoon zijn geweest, die zijn tijd ver

vooruit was. Het was toch nog maar zo kort geleden, dat een krankzinnige beschouwd werd als een gevaarlijk onnut lid van de maatschappij, dat slechts met sterke dwang geregeerd kon worden. En thans werd een systeem beoefend zonder dwang en met, indien mogelijk, een inschakelen in het leven van alledag. Dat dit toen nog lang niet zover doorgevoerd werd als nu, is zeer begrijpelijk. En dat dit voor het vrouwelijk element gemakkelijker was, dan voor de mannelijke patiënten spreekt ook vanzelf. Immers, bij het voorbereiden en koken van de dagelijkse menu's, het schoonhouden van het huis en het spinnen, naaien, verstellen en wassen van kleding en linnengoed, konden gemakkelijk velerlei handen ingeschakeld worden; en de vrouwen uit „Deventer” waren hier aan gewend. Voor de mannen verviel in onze hout-arme provincie al dadelijk het houtzagen, wat andere gestichten wel door hun patiënten lieten doen; maar timmeren, huis- en tuinwerk, 't ontwarren van touw en later de landarbeid — waarvoor een stuk land gehuurd wordt — houden ook hen bezig; twee werken er buiten de inrichting als schoenmaker en als sigarenmaker. Als ontspanning zijn de zieken voor zover mogelijk 3 uur per dag buiten; de mannen vermaken zich met kegelen en met de bromtol, de vrouwen met schommelen en „touw-dansen”. En er wordt naar iemand gezocht, die leiding kan geven bij eenvoudige gymnastische oefeningen, wat een zeer goede invloed op de verpleegden heeft.

Maar dokter Lammerts van Bueren meende, dat niet alleen zelfwerkzaamheid goed voor zijn zieken zou zijn. Ook van hun dagelijkse kleding moest genezing uitgaan; waarom deze stakkerts, die toch al zo weinig fleur in hun leven hadden, ook nog te kleden in de grauwe, uniforme kleding van het gesticht? Daarom wordt voor de vrouwen uitgedacht, dat zij net zo gekleed zullen gaan als haar zusters in de vrije maatschappij en er werden „vooral voor de vrouwen verschillend gekleurde overkleederen gemaakt, terwijl ook spoedig voor de meest werkende mannen andere, in stof en kleur van de bestaande verschillend werden aangekocht en gemaakt”. Niet alleen de kleding, ook de voeding is een belangrijk onderdeel van het dagelijks leven en de leus van de geneesheer-directeur was dan ook: „beter goed dan goedkoop”.

In Juli van het eerste jaar komen er nog enige patiënten uit een gesticht te Dordrecht bij en aan het einde van 1851 zijn in 9 maanden tijds 65 patiënten verpleegd, waarvan 11 konden worden afgevoerd. Het werk begint te groeien.

Maar er groeide nog iets anders, namelijk de paddestoelen, die „welig tierden” in de woning van de Vader en Moeder en in enige andere benedenvertrekken. Door de oude vloeren komen deze bloemen-der-vochtigheid steeds weer in grote bouquetten opduiken. Een jarenlange strijd zal nodig zijn om deze indringers te doen verdwijnen. En dat was niet het enige euvel van de oude gebouwen! De slaapzaal der vrouwen staat herhaaldelijk onder water door het slecht functionneren van de goot, die zich ook wel in de werkzalen ontlastte. Ook „wordt, ten einde den stank, die onophoudelijk

BvdS.

Oude gevel mannenafdeling, Academie Gasthuis

in de gangen van het geheele gesticht wordt waargenomen te weren, besloten, de gaten boven alle de riolen, zoo in de slaapzalen der storende klasse, als in de cellen te doen digtmetselen"(!) Voorts confereert men in de bestuursvergaderingen maandenlang over 't verbeteren van de badinrichting en breedvoerige discussies worden gevoerd over 't verplaatsen der privaten, die in het gesticht zulk een onaangename reuk verspreiden; wegens de hoge kosten wordt dit echter steeds weer uitgesteld. Het is koud zitten in de zalen met de stenen vloeren en dus zullen de zieken zelf matten van touw maken. De verwarming is trouwens een groot probleem; de werkzaal der mannen kan 's winters niet gestookt worden en dus kan men er niet zitten en voor hen worden voor de (waarschijnlijk zeer tochtige) slaapzalen witte geweven slaapmutsen aangeschaft, „die het hoofd minder broeijen dan de vroeger gebruikte dubbele wollene"(!)

De aankleding der woonvertrekken moet wel heel sober en kaal zijn geweest, vergeleken met wat wij tegenwoordig aan gezelligheid gewend zijn; ongemakkelijke houten stoelen of banken, tafels — waarschijnlijk zonder een kleedje of bloemen erop — de ramen hóóg in de muren en kale wanden. Maar men kan ook niet aan alles tegelijk denken en er is dan toch maar een geweldige ommekeer teweeggebracht bij de huisvesting en verzorging der zieken, vergeleken met de jaren van vóór 1850! En ziet, daar komt uit de patiënten een idee naar voren om de kale wanden aan te kleden. Zij hangen namelijk de wonderlijkste dingen op, die telkens weer verwijderd worden. „Wij besloten daarom door een der patiënten, die vroeger klerk geweest was, eenige zedekundige verzen van Cats, Poot en Hooft te doen afschrijven, die later opgeplakt op bordpapier en van gekleurde randen voorzien, ordelijk in de eetzalen opgehangen werden. Hoewel deze verzen slechts in het begin door eenige verpleegden gelezen werden, schijnt het toch in zooverre gunstig gewerkt te hebben, dat men later zonder moeite het ophangen van andere voorwerpen heeft kunnen tegengaan" — en al glimlachen wij nu wellicht even over de „zedekundige verzen", die wij in 't geheel niet meer lezen, men was toch maar zo verstandig om in te gaan op iets, waaraan de zieken blijkbaar behoefte hadden.

En niet alleen kwamen er litteraire ontboezemingen aan de muren, er werd ook besloten gedurende de lange winteravonden voor de patiënten voor te lezen uit een of ander zedekundig boek, uit reisverhalen en andere werken; de Vader zal dat doen of een der bedienden „die volgens zijne verklaring genoegzaam het lezen had geleerd, om zich met de uitvoering daarvan te kunnen belasten".

Wanneer de inrichting haar eerste verjaardag heeft gevierd, beleeft men een grote dag! Koning Willem III komt bij zijn bezoek aan Franeker van zijn belangstelling voor de verzorging der Friese krankzinnigen getuigen, waarmee hij een traditie voortzette, want zijn grootvader, Willem I, had ook herhaaldelijk blijk gegeven van veel interesse en veel medeleven in de nieuwe methoden van verpleging en behan-

deling der zieken in het gehele land. Dagen tevoren is een extra leger van schoonmaaksters aangerukt, alle muren zijn gewassen en gewit. Z.M. wordt in de regentenkamer ontvangen en geeft de wens te kennen de gehele inrichting te zien. De vrouwen heffen het bekende laatste couplet van Psalm 134 aan: „Dat's Heeren zegen op u daal”, de mannen zingen hem spontaan het „Wien Neerlands bloed” toe.

DE inrichting te Franeker begint blijkbaar goede naam te maken, want telkens komen aanvragen binnen van gemeenten uit andere provinciën, of ook hun zieken opgenomen kunnen worden. Maar het Friese tehuis is uitsluitend voor de Friezen, indien niet anders beschikt wordt door de Provinciale staten; in bijzondere omstandigheden kan dit gebeuren, bijvoorbeeld wanneer het een familielid, buiten Friesland wonend, betreft. Daar staat weer tegenover dat geen Fries gedwongen kan worden naar Franeker te gaan zodat zij, die liever in een gesticht op religieuze grondslag opgenomen worden, vrije keuze hebben uit een der inrichtingen buiten Friesland.

Dat nog niet iedereen begreep hóé verantwoordelijk de zorg voor de zieken is en welke motieven daarbij het zwaarst moeten wegen, bleek wel uit een vraag van burgemeester en wethouders van Weststellingwerf in 1858, die belangstellend(!) informeerden naar de toestand van de door hen toegezonden patiënten, namelijk „dat het HEd., ook in het belang der gemeentelijke financiën, zeer aangenaam zal zijn, wanneer een of meer van dien lijders in zoo verre hersteld mogt zijn, dat de proef om in de samenleving terug te keeren kon genomen worden”.

Dat begrip „in de samenleving terug” hield weer een nieuw probleem in! Want, nu de zieken op een normaler en rustiger wijze behandeld werden en de medische wetenschap zich met hen ging bezig houden, werd ook de mogelijkheid van herstel groter. En het moet voor elke zieke en voor zijn verzorgers steeds weer een groot moment zijn geweest, wanneer hij of zij terug kon gaan naar eigen huis en hof; wanneer hij teruggegeven werd aan zijn familie en aan de samenleving. Maar dan! Stond die samenleving dan dadelijk klaar om hem of haar, die gedurende enige tijd geen deel meer uitmaakte van de wereld buiten Franeker, weer in haar midden op te nemen en van 't benodigde geld en kleren te voorzien of voor huisvesting en werk te zorgen? Natuurlijk kwam daar in vele gevallen niets van en waren de zorgen groot, na het ontslag uit de inrichting. Ook hier is het weer dokter Lammerts van Bueren die dit probleem onder ogen ziet en met een voorstel bij de heren-regenten aankomt om

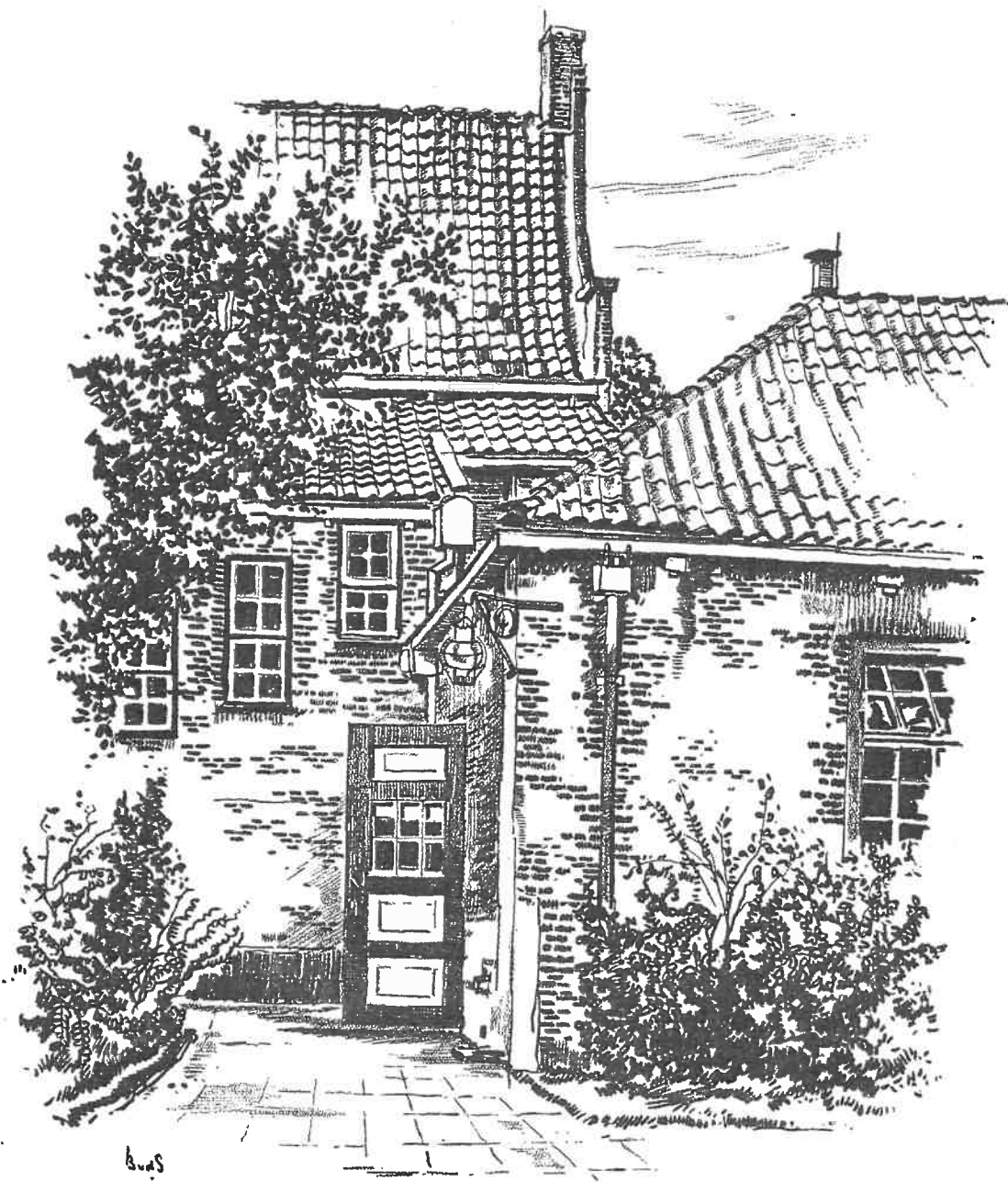
over te gaan tot oprichting van een fonds voor een Patronaat ter ondersteuning van ontslagen patiënten. Hij deed dit einde 1858 — en het voorstel is afgestemd. Twee jaar later — in December 1860 — wordt een missive van de minister van Binnenlandse zaken ontvangen, waarin deze excellentie verzoekt de opinie te mogen vernemen omtrent 't stichten van patronaten voor ontslagen zieken — en, onder toejuichingen der regenten wordt in Februari 1861 hiertoe besloten; de nodige medewerking zal worden verleend. Op 1 November vindt de oprichting plaats en sedert 3 December van dat jaar is de commissaris der provincie Friesland, in zijn kwaliteit van vertegenwoordiger der kroon, voorzitter van de vereniging, die sedert 6 Mei 1933 geheten is: „Stichting Het Friesch Patronaat” — wat alle Friezen vertrouwen moet inboezemen. In die 90 jaar van haar bestaan heeft de stichting wanneer dat nodig was hulp en steun geboden aan elke zieke, die in moeilijke omstandigheden Franeker verliet.

DE eerste vijf-en-twintig jaren van het bestaan der inrichting dragen een speciaal karakter, namelijk van het experimenteren op elk gebied onder leiding van iemand, die veel verder zag en dacht dan zijn tijdgenoten; en van het tot vaste vorm komen van dat experiment, gebaseerd en opgetrokken op de nieuwe methoden.

Contact van de inrichting met de stad is er nog weinig en wordt waarschijnlijk niet nodig geoordeeld. Wel ziet men de zieken, die landarbeid verrichten, dagelijks naar de akkers buiten de stad gaan; af en toe gaat een troepje patiënten onder leiding wandelen. Er zijn de leveranciers, die om beurte ingeschakeld worden in de aankoop van alle benodigdheden voor 't kleine wereldje, dat binnen de oude muren leeft. De werkstukken, door de patiënten vervaardigd, kunnen via de portier gekocht worden. Een enkele patiënt werkt buiten de inrichting bij een baas in de stad. Maar dat zijn dan ook de enige contacten met het leven van stad en provincie.

Intern gebeurt er veel om 't leven der zieken te veraangenamen; elk jaar ziet men vooruitgang in de opvattingen omtrent gezelligheid en ontspanning. Er is een bibliotheek aangelegd; de eerste maal heeft men voor f 100.— boeken mogen aankopen — ook enige couranten en weekbladen liggen ter lezing. Nog meer platen en tekeningen zijn in de verblijfzalen opgehangen, een wipladder staat in de tuin voor 't verrichten van gymnastische oefeningen; er zijn stereoscopen geplaatst waarin men zeer gevarieerde platen kan bewonderen. De spelen binnenshuis hebben zich uitgebreid met lotto, domino, dammen, kaarten en een Russisch biljart. Er wordt geregeld

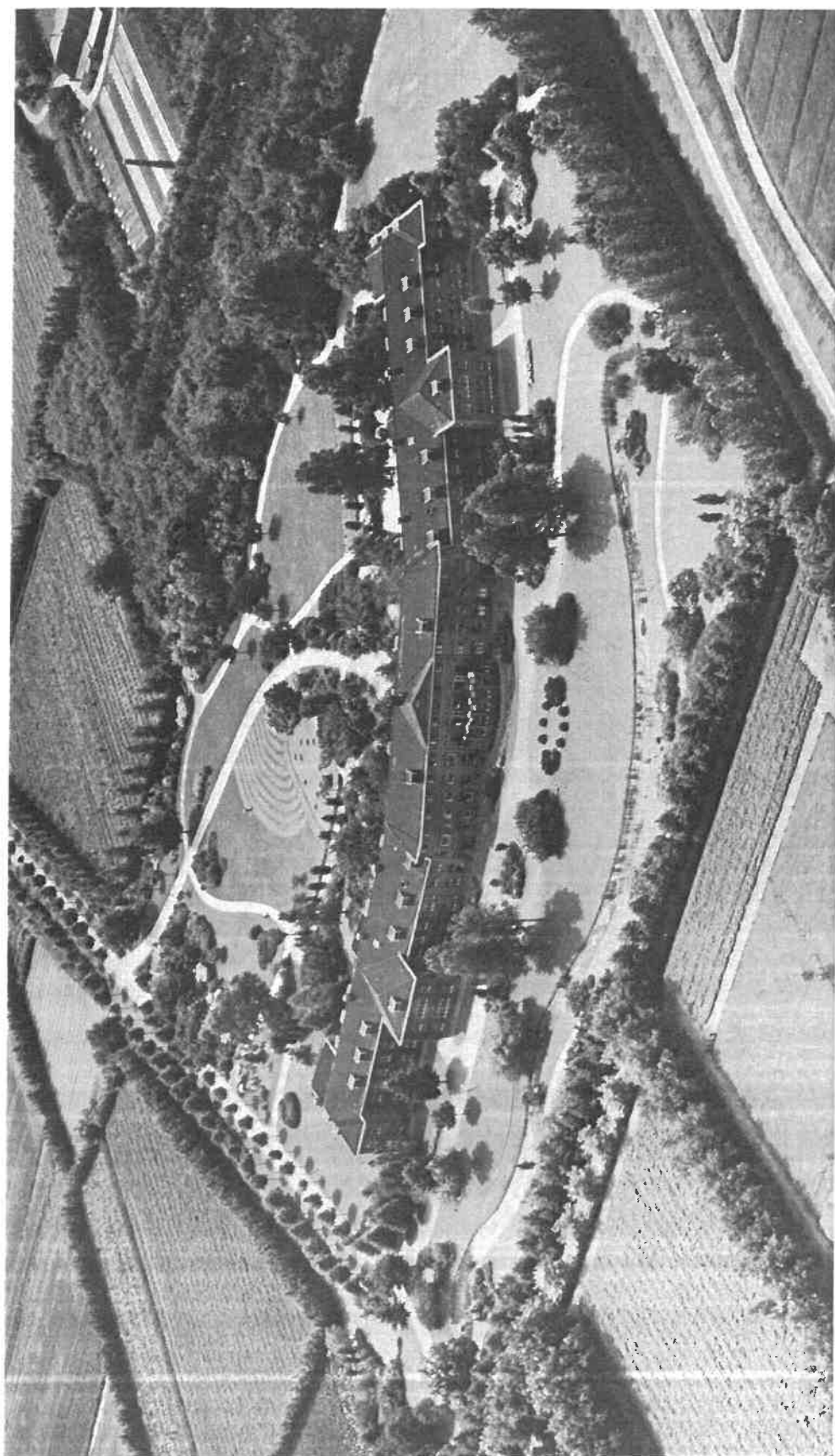
Mannenafdeling, Academie Gasthuis

voorgelezen, vooral voor de mannen — de vrouwen lezen en zingen liever. Er zijn tractaties op enkele verjaardagen, bij de kermis en op Sint Nicolaas; een goochelaar geeft een voorstelling en ter gelegenheid van de kermis wordt er in de tuin muziek gemaakt.

Bedden en meubilair worden verbeterd; in plaats van de oude zwarte koeharen of groenwollen dekens komen er witte wollen dekens op de bedden. Men is doorlopend bezig met vloeren en muren, met gangen en deuren — de oude gebouwen vergen veel onderhoud. Er komen kachels in de werkplaatsen der mannen, zodat men daar ook 's winters in kan vertoeven. De hoge ramen van de naaikamer worden lager gemaakt, opdat men naar buiten kan uitzien. Er is eindelijk een soort badkamer gekomen, waar per drie patiënten een bad verstrekt wordt: eerst gaat er een zindelijke in, dan een gewone, dan een onzindelijke; dit was al een grote verbetering, daar vóórdien door 8 à 10 personen van één bad werd gebruik gemaakt. De strijd tegen de steeds weer opduikende paddestoelen is op alle fronten gewonnen; in plaats van onwelriekende riolen door het gehele huis wordt besloten „het tonnenstelsel in te voeren volgens het Delftsche systeem”. Voor f 30.— is een wasmachine gekocht en per jaar wordt op eigen terrein voor een paar honderd gulden aan aardappelen en groenten verbouwd. Men heeft, na voltooiing van de „gaz-fabriek”, de benedengangen en -vertrekken doen verlichten met „pijp-gaz”, na hierover eerst 2½ jaar gepraat te hebben. Behalve de varkens, nodig voor eigen vleesvoorziening, is een koe aangekocht.

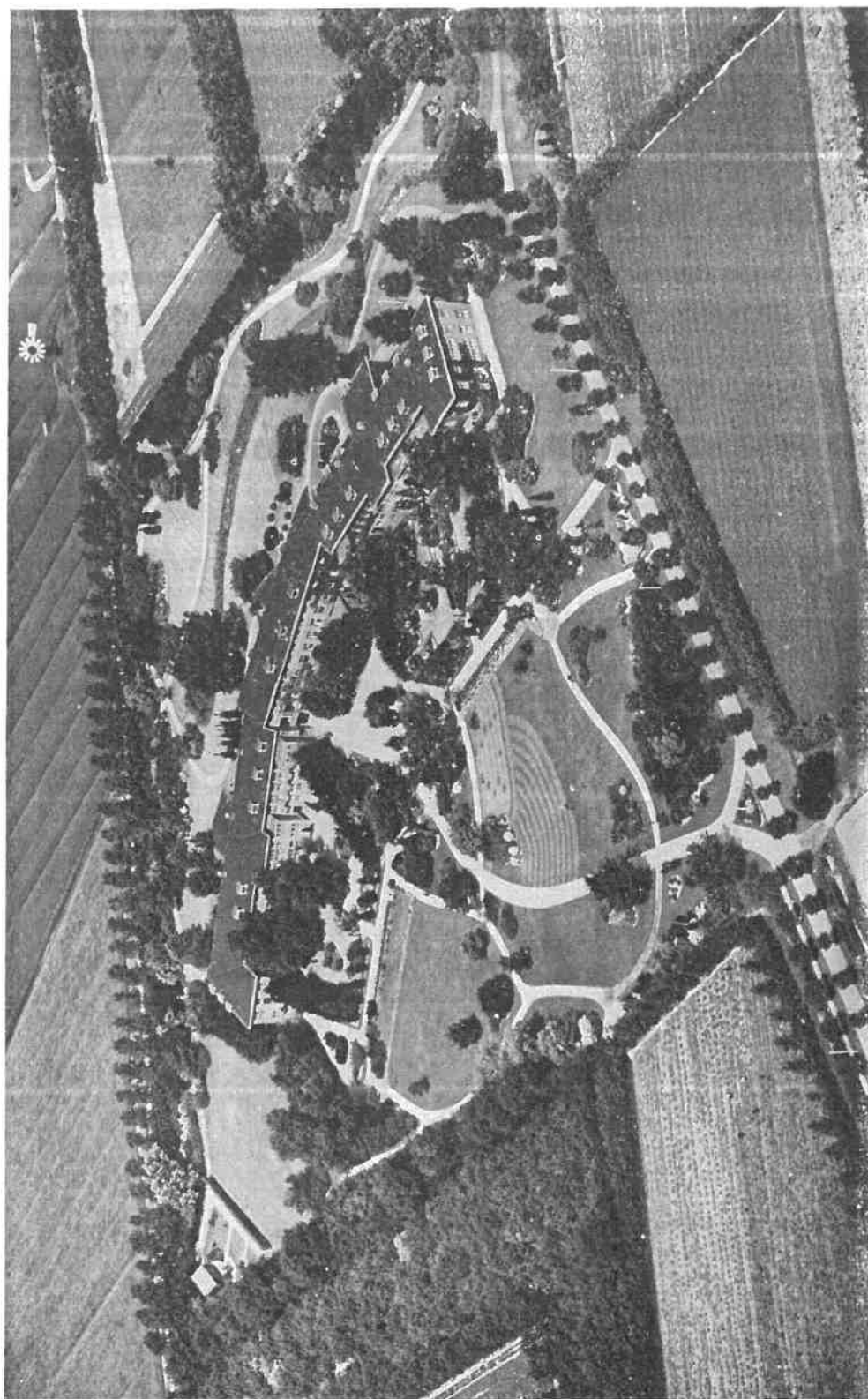
Maar dokter Lammerts van Bueren heeft nog lang niet bereikt, wat hij had willen bereiken. Nog steeds is er geen tweede geneesheer aan de inrichting verbonden, zodat een buitenstaander — die de zieken niet kent — moet invallen, wanneer de geneesheer-directeur afwezig of ziek is. Zijn verzuchtingen: „Psychiatrie is een vak, waarvoor aan Nederlandsche Hoogeschoolen nog geen leerstoel is opgericht” en „Dienstboden, uitsluitend bestemd tot oppassing of bediening der krankzinnigen zijn er hier niet”, of „En wie weet het niet, hoe schaars onder de menschen in het algemeen de philanthropie zoo verre is doorgedrongen, dat zij de vreugd van hun leven alleen zoeken in het weldoen van ongelukkigen en hulpbehoevenden?” — geven een duidelijk beeld van wat hij wel wilde, maar niet kon bewerkstelligen. De meeste sterfgevallen zijn het gevolg van longtuberculose; hoe hiertegen de strijd aan te binden? Hij kan in het rapport der inspecteurs voor de krankzinnigengestichten lezen, dat er in zijn inrichting „ongenoegzaamheid van het aantal oppassers en vooral oppasseressen” is en dat de badkamer wordt beschouwd als iets „aan welke de naam van een eigenlijke badinrichting niet kan worden toegekend”.

Volgens zijn oordeel ontbreekt de gelegenheid de zieken naar hun graad van ziekte te huisvesten en te verplegen. Wanneer een nieuwe Vader en Moeder hun intrede doen,

Groot Lankum uit de lucht gezien, voorzijde

luchtopname „AEROFOTO K.L.M.”

Groot Lankum uit de lucht gezien, achterzijde

luchtopname „AEROFOTO K.L.M.“

wil hij hun uitsluitend het huishoudelijke werk opdragen, om dan aan het hoofd der vrouwen- en mannenafdeling iemand aan te stellen, speciaal belast met de verzorging der zieken — dit zeer redelijke voorstel wordt afgestemd. Het is moeizaam werken, wanneer men de tijd en de opinie der tijdgenoten niet mee heeft.

Als dokter Lammerts van Bueren na 27 jaar trouwe dienst afscheid neemt, is hiermede een periode van groot baanbrekend werk afgesloten. Geheel verdiend was hij dan ook sedert 17 Februari 1874 benoemd tot ridder in de orde van de Gouden Leeuw van Nassau.

In 1873 heeft opnieuw een bezoek van de Koning plaats en weer wenst hij alle kamers, zalen en magazijnen van de inrichting te zien; hij bekijkt de werkstukken der patiënten, informeert belangstellend naar verschillende ziektegevallen en naar de mogelijkheden van herstel.

Het echtpaar Faber is vertrokken en wordt opgevolgd door het echtpaar Leeuwrik; deze komen met het verzoek af en toe eens sámen uit te mogen gaan! Er wordt besloten „met het oog op den nog jeugdigen leeftijd van den Vader en de Moeder daartoe voor enkele malen verlof te verleenen, en wel op den eersten Zondag van elke maand” — de barbier en zijn vrouw zorgen zo'n dag dan voor de zieken, à raison van f 0.50 per dag. Ook de bedienden vragen een vrije avond per week van 8—10 uur, dit wordt niet toegestaan; om de beurt mogen zij echter een vrije Donderdagavond hebben, wat neer komt op één uitgaansavond per zes weken!

DE opvolger van dokter Lammerts van Bueren is dokter S. Doedes Breuning, die echter maar zeven jaar aan de inrichting verbonden blijft; hij wordt in 1884 opgevolgd door dokter J. de Vries. Hun leiding strekt zich uit over de tweede periode van 25 jaar en men kan zeggen, dat de inrichting in deze jaren meer in aanraking komt met het leven van de stad en van de onmiddellijke omstreken van Franeker. Met het „gevangenzetten” der patiënten was in de eerste 25 jaar afgedaan; van nu af aan worden zij ook minder „weggestopt”. Veel, wat eerst op proef geschiedde, wordt als normaal en onontbeerlijk voortgezet.

De eerste poging van het leggen van contact tussen de patiënten en de buitenwereld is het instellen van bezoeken voor familie en bekenden. Ook stelt dokter de Vries een beschrijving van het gesticht op, die in de Leeuwarder Courant verschijnt. Op

de 70ste verjaardag van de koning wordt voor het eerst gevlagd; in 1890 zal de verjaardag van het jonge koninginnetje gevierd worden met een tractatie aan de zieken; twee jaar later trekt een kinderoptocht op die dag door de gehele inrichting. Waling Dijkstra houdt een voordrachtsavond voor de patiënten; wat het begin betekent van zeer vele en zeer gevarieerde ontspanningsavonden, die tot op heden altijd bijzonder gewaardeerd worden.

Intern worden nog steeds verbeteringen aangebracht. Voor de rustige patiënten is zogenaamd „onbreekbaar” wit aardewerk aangeschaft in plaats van de tinnen borden. De mannen, die eens per dag koek kregen, worden nu onthaald op een sigaar. Een piano wordt aangekocht voor de zangavonden der vrouwelijke patiënten. Enige kippenhokken zijn getimmerd, dit is het begin van een bescheiden hoenderpark. Wat de watervoorziening betreft — daar beleeft men in de inrichting heel wat misère mee! Een waterleiding bestaat nog niet en, volgens aloud gebruik, is men aangewezen op de inhoud der regenbakken. Deze zijn niet voldoende, het welwater is niet te gebruiken, dus moet het vijverwater van verre afstand gehaald worden. Bij watergebrek in de waskamer wordt voorgesteld een leiding aan te leggen, van de stadsgracht uit; in een droge zomer loopt men direct vast met drinkwater. En als men dan nog tot overmaat van ramp merkt, dat van een der regenbakken „bij onderzoek gebleken is, dat dezelve tevens dient tot vergaderplaats van het vuile waschwater, enz. der patiënten” — ja, dan is 't duidelijk dat er nog wel in een en ander voorzien moet worden! Een ander tekort is de ontdekking, dat met dezelfde voeding van vroeger 170 personen, nu 204 gespijzigd worden — wat „sleur” al niet vermag in de wereld!

Reeds onder dokter Lammerts van Bueren was er sprake van de bouw van een gesticht buiten de stad, omdat er steeds zoveel patiënten uit de kringen der landbouwbevolking aanwezig waren. Ook onder zijn opvolgers wordt dit onderwerp herhaaldelijk aangeroerd. Maar voorlopig komt men niet verder dan confereren over de mogelijkheid van enige paviljoens buiten Franeker en, in 1901 — dus toen de inrichting 50 jaar bestond — tot aankoop van de kleine buitenplaats Groot Lankum, ten westen der stad. Dit geschiedt voornamelijk om voor de zieken een eigen wandelplaats te hebben en een klein stukje grond te bebouwen — hoewel „de afstand” een gróót bezwaar is! De geneesheer-directeur durft de verantwoordelijkheid dan ook alleen aan, wanneer de patiënten in gesloten rijtuigen heen en weer gebracht worden; tegenwoordig ziet men geregeld de groepjes verpleegden of de „enkelingen” langs de straatweg naar Groot Lankum op en neer gaan. De vrouwelijke patiënten werden voor deze „útsjes” in nieuwe donkerblauwe jurken gestoken en een aantal hoeden werd aangekocht. Het wandelparkje is, volgens de stijl van die tijd, aangelegd met veel slingering in paadjes en perkjes en een koepel verrijst, waar de zieken op frisse

J. v. d. S.

Vrouwenafdeling, Academie Gasthuis

dranken getraceerd worden of waar zij kunnen schuilen bij een plotselinge regenbui. Een en ander is heden nog te zien van de straatweg naar Harlingen af.

In 1884 zijn in de oude academietaan de bollen van crocussen, tulpen en sneeuw-klokjes geplant en twee jaar later worden wat bollen aangekocht voor „winterbloemen” in de zalen; dit was géén wereldschokkende gebeurtenis en géén courant heeft het ooit aan de mensheid bekend gemaakt — maar het was opnieuw het bewijs van de steeds doorwerkende overtuiging, dat er fleur en kleur in het leven der zieken gebracht moest worden en dat daarbij Flora’s kinderen niet mochten ontbreken. En wie heden ten dage de tuinen der inrichting bezoekt kan daar genieten van die „fleur en kleur”; tegenwoordig des te waardevoller, daar de patiënten er zelf voor zorgen en er verantwoordelijk voor zijn.

In 1898 vangt men aan met een verpleegcursus „voor die bedienden, die daarvoor geschikt geacht worden” — de voorloper dus van de hedendaagse opleiding, die als zo vanzelfsprekend wordt beschouwd. Een jaar tevoren zijn één vrouwelijke en één mannelijke gediplomeerde kracht aangesteld; en er wordt gesproken over een aparte woning voor verpleegsters! Daar het werk in de keuken te zwaar wordt voor de Moeder, komt een keukenmeid haar vervangen; ook een tweede naaister komt de eerste assistentie verlenen. En wat het menu betreft, er staat als bijzonderheid opgetekend, dat voortaan tweemaal per week gekookte hele aardappelen opgediend zullen worden — wat waarschijnlijk een verbetering op een teveel aan stampot betekent. In 1877 wordt een verzoek van het personeel om aan de vrije dag ook een nacht te mogen koppelen, afgewezen; tien jaar later vragen zij om 8 dagen per jaar vacantie te mogen hebben — hetwelk ingewilligd wordt.

Een tweede geneesheer is eindelijk aangetreden en de inspecteurs op de krankzinnigenverpleging bevelen aan om één patiënt in één bad te reinigen „waartegen groot bezwaar bestond”. We glimlachen alweer, maar ja — er wáren dan ook vele practische en financiële bezwaren verbonden aan dié dingen, die wij tegenwoordig zo normaal achten. Wij glimlachen misschien ook bij het lezen van een verzoek der regentessen, om vrij te zijn in de keuze van de bakker voor de koekjes die haar op de vergaderingen moesten sterken en wij zouden haar tegenwoordig ook geen „schaar-dragers” meer aanbieden als Sint Nicolaasgeschenk. Maar wie weet waar de samensteller van het jubileumboek in 2051 over zal schateren!

EEN nieuwe eeuw is aangebroken. En met de eerste 25 jaar der 20ste eeuw valt samen de derde periode van 25 jaar der inrichting. Ook dit tijdperk heeft een eigen karakter. Wat de verzorging, verpleging en geneeskundige behandeling der zieken betreft, hiermede wordt voortgegaan op de eens ingeslagen baan — waarbij vele uitvindingen van hoofd en ingevingen van hart te hulp komen. De contacten met de buitenwereld zijn bestendig en verdiept en zullen er toe bijdragen, dat „t gesticht” te Franeker niet meer een eilandje is temidden van een kleine stad en van een grote wereld. De inrichting is een levend gedeelte van de stad geworden, waar door de stedelingen concerten en tractaties worden gegeven en van waaruit de patiënten meer gezien worden buiten de muren der oude academie.

Maar nu komt een andere groep naar voren, welke tot nu toe niet altijd voldoende meetelde: de groep van verzorgsters en verzorgers. Dat deze tot nu toe wat in de schaduw leefden was niet te wijten aan de heren regenten, noch aan de gestichtsleiding. De verhoudingen waren nu eenmaal anders en de tijd was aangebroken voor radicale veranderingen. Niet alleen de opvattingen veranderden, maar ook de eisen. Waren het vroeger „bedienden” geweest die, als in elk huis, de dagelijkse verzorging van huis en haard opgedragen kregen en waarvan dan tevens verwacht werd, dat zij met deze speciale patienten om konden gaan, nu kwam er langzamerhand scheiding tussen huishouding en verpleging. Er werden zeer begrijpelijke eisen gesteld door de personeelsleden, maar het werk begon ook zeer bijzondere eisen aan hen te stellen! Het was niet meer voldoende om te kunnen koken en wassen en daarbij tevens een oogje op de zieken te houden en deze met een hart vol naastenliefde en 't nodige geduld te helpen hun leven te slijten. Er werd voortaan op gerekend dat elk lid van het personeel meewerkte aan de genezing van de patiënt! zoals dat van ouds af aan in het „Reglement voor het dagelijksch bestuur van het Geneeskundig Gesticht voor krankzinnigen te Franeker” in art. 2 te lezen staat: „Het is noodig dat elk bediende niet bloot oppasser of oppaster zij, maar begripe dat ook van hunne handelingen, de genezing der patienten afhangt”. En dat dus niet alleen diegenen, die de opleidingscursussen volgden de eigenlijke verpleging tot taak hadden, maar ook zij, die over de huishouding, de tuinderij, de naaikamer of de timmerloods de scepter zwaaiden. Gelukkig had ook deze verandering jaren nodig om tot vorm te komen — want om meer gebondenheid door meerdere vrijheid te verkrijgen, is niet in een oogwenk door een mens te aanvaarden.

In de instructie van de tweede geneesheer wordt „onderwijs aan het personeel” opgenomen en hulpkrachten uit de stad zullen herhalingsonderwijs geven. Op de mannenafdeling, waar tot nu toe uitsluitend mannelijk personeel werkzaam was, wordt een hoofdverpleegster benoemd; enige tijd later volgt de aanstelling van gemengd verplegend personeel op die afdeling. Men ontdekt, dat ook het personeel

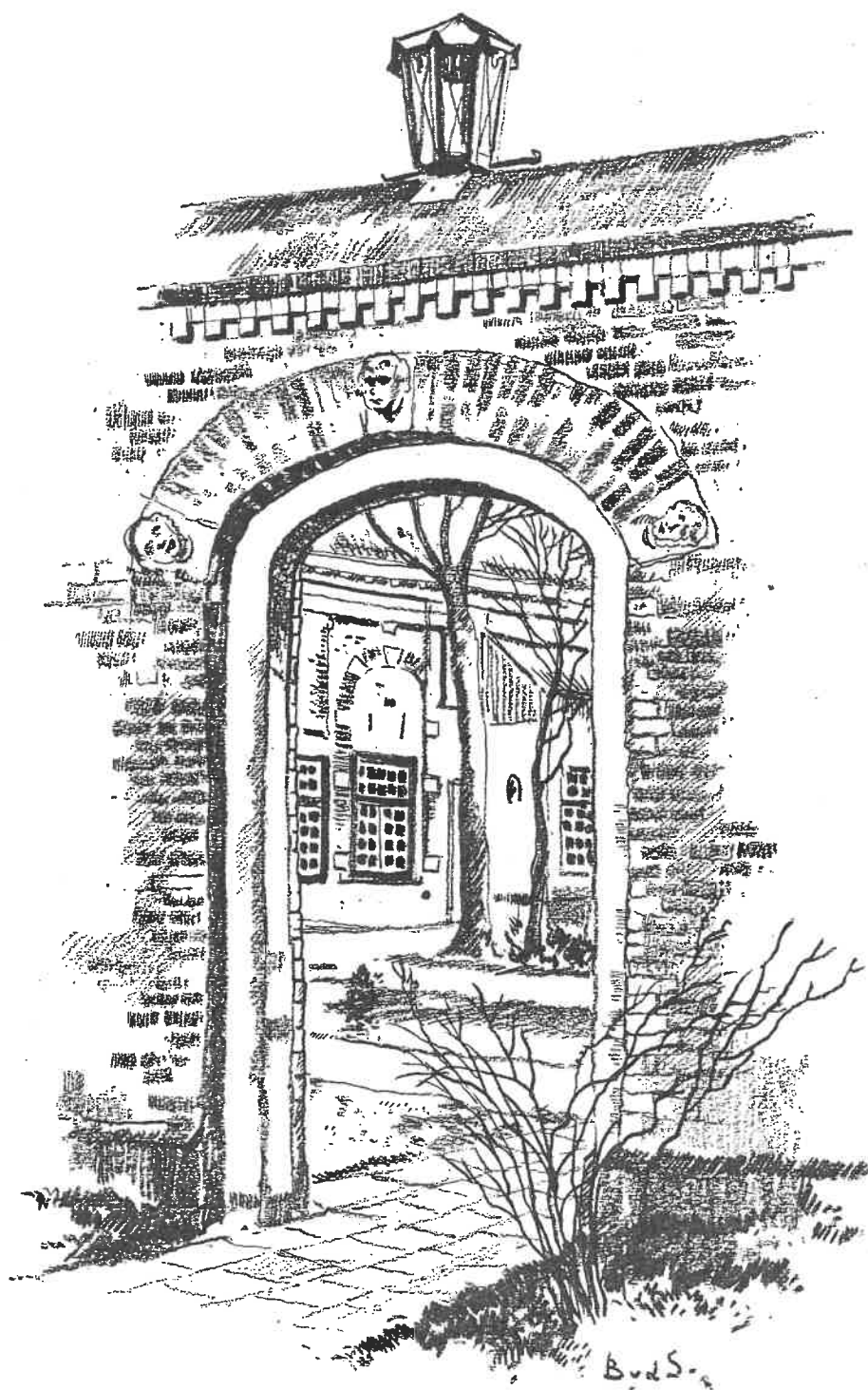
ziek kan zijn en dan verzorging nodig heeft: er komt vrije geneeskundige behandeling en vrije medicijnen voor allen. De inspecteurs der krankzinnigengestichten dringen er op aan, dat voor het personeel een gezellig tehuis wordt ingericht, zij krijgen een eigen servies, aparte slaapkamertjes; hun pensioen wordt geregeld. Zelf komen zij tot de oprichting van een toneelclub en de verpleegsters vormen een zangvereniging.

Vader en Moeder Vos, de opvolgers van het echtpaar Leeuwrik, hebben hun zilveren jubileum gevierd en nemen enige jaren daarna hun ontslag; in hun plaats komen een adjunct-directrice als hoofd der huishouding en een chef-van-dienst, tevens magazijnmeester, als hoofd der mannelijke bedienden. De 8-urige werkdag en de verkorte arbeidsweek doen hun intrede en stellen de leiding voor grote problemen, daar nu aanzienlijk meer werkkrachten nodig en die moeilijk te vinden zijn.

In 1908 heeft dokter de Vries ontslag genomen en is als geneesheer-directeur opgevolgd door dokter G. D. Swanenburg de Veye, die in 1921 weer vervangen wordt door dokter J. H. Pameyer. In 1925 wordt de damescommissie der regentessen afgeschaft; haar werk is door anderen overgenomen.

De watervoorziening brengt voor de inrichting nog veel zorgen met zich mee. Men legt een buisleiding aan naar de vijver van het Sternse Slotland, waar eertijds het Sjaardemaslot met zijn ronde torens en ophaalbrug stond en waar de herinnering aan het geslacht Sternsee nog in de naam bewaard bleef. Inderdaad is dit een oplossing; maar de gasfabriek verontreinigt het water herhaaldelijk en een rondreizend circus doet dat zo af en toe, dus brengt ook deze oplossing bezwaren met zich mee. Geruchten omtrent het òmtoveren van zeewater in zoet drinkwater doet de hoop herrijzen, maar dit blijkt een sprookje te zijn en dan wordt de Nederlandse remedie-voor-elk-probleem toegepast: namelijk het instellen van een commissie. Na herhaalde typhus-epidemiën wordt besloten het water uit putten en bakken voortaan te koken vóór 't gebruik welke maatregel, op zulk een groot aantal mensen, weer bijzonder veel werk met zich meebrengt. Soms moet het benodigde water per schip — en tijdens de vorst per spoor — uit Leeuwarden aangevoerd worden, alwaar reeds een plaatselijke waterleiding functionneert. Doch wanneer deze instelling zich uitbreidt en meerdere gemeenten in haar buizenet kan opnemen, zal de stad Franeker een der eersten zijn die zich hierbij aansluit en wordt de inrichting een der eerste grote complexen, die in 1925 tot de afnemers behoort.

Een andere nieuwigheid in het begin dezer eeuw is de aansluiting op het telefoonnet, „hoewel de geneesheer-directeur uitdrukkelijk verklaarde niet de minste heil te zien in het aanbrengen van een telefoonverbinding” — in het jaar 1951 gaan per maand 'n 900 gesprekken vanuit het stadsgebouw, om van de binnenkomende gesprekken maar niet eens te spreken. Ook de administratie wordt uitgebreid, waarmee men zich argeeloos aan de vloek dezer eeuw: een teveél aan papieren rompslomp, overgeeft.

Poortje tussen vrouwen- en mannenafdeling, Academie Gasthuis

Was in 1857 „na eenige deliberatiën” een kantoorje ingericht voor de administratie, in 1907 worden maandenlange proeven genomen met de eerste schrijfmachine — tegenwoordig ratelen 5 machines de dagelijkse correspondentie op het kantoor af en zou een administratie zonder telmachine en cyclostyle niet meer denkbaar zijn. In 1909 worden een schrijftafel en een boekenkast aangeschaft voor de kamer van de geneesheer-directeur — nu zou men zich een dergelijke kamer niet meer zonder deze meubels kunnen indenken. Zijn er in 1909 geslaagde proeven met gasgloeilichten gehouden, in 1920 doet het elektrische licht zijn intrede in de oude gebouwen, twee jaar later is de gehele inrichting op deze wijze verlicht. Het eten, dat tot nu toe in emmers van de keuken naar de afdelingen werd vervoerd, wordt in 't vervolg in speciale vervoerbussen rondgebracht. De proeven met 't aardewerk servies voor de zieken is goed geslaagd en er wordt dus meer van aangekocht. De oude kribben hebben plaats gemaakt voor hospitaalbedden, in plaats van de Brabantse bonte lakens worden proeven genomen met wit katoenen lakens met rode strepen. Elke patiënt heeft nu een eigen handdoek en de sanitaire inrichting wordt langzamerhand aangepast aan de eisen van deze eeuw.

De vooruitstrevende ideeën, die dokter Lammerts van Bueren ten opzichte van de kleding der zieken had, waren op niets uitgelopen doordat men de kleding uit 1850 — die toentertijd aangepast was aan die, welke buiten 't gesticht gedragen werd — steeds gehandhaafd had, zodat het wéér gestichtskleding was geworden! Ook hiermee wordt radicaal gebroken; de bonte jakjes worden door bonte japonnen vervangen.

Het werken der patiënten buiten de inrichting bij particulieren is afgeschaft; er wordt een begin gemaakt met gezinsverpleging in de stad en er zijn tevens enige gezinnen bereid gevonden af en toe een der verpleegden gezellig op de thee te ontvangen, want men heeft nu ook „vrije wandelingen” ingesteld voor die patiënten, die zonder geleide in de stad en naaste omgeving kunnen gaan kuieren. Het bezoek der familieleden aan de zieken en de correspondentie met hen wordt sterk aangemoedigd, dikwijls kunnen zeer gunstige resultaten hiervan bij de patiënten opgemerkt worden. Vroeger bleek wel eens dat, wanneer een patiënt in lang geen bezoek of geen bericht van huis had gehad, dit kwam doordat de naaste familieleden overleden waren — waarvan nooit enig bericht tot de zieke was doorgedrongen. Het voorbeeld van de vader, die gedurende 26 jaar trouw tweemaal in de week zijn dochter bezocht, terwijl deze de indruk gaf zijn aanwezigheid niet eens op te merken, is wel een blijk hoe ouderliefde kan zijn — óók voor een zielszieke.

Geregeld worden nog de rijtoeren naar Groot Lankum of naar verdere streken ondernomen; maar de horizon der rustige patiënten begint zich te verwijderen, want op de verjaardag der koningin maken zij een boottocht — hélemaal naar Grouw!

Hoenderpark, Groot Lankum

Landbouwterrein, Groot Lankum

foto's Hoinmema, Franeker

en dit zal het begin zijn van jaarlijkse tochtjes ver buiten Franeker, zelfs naar verafgelegen provinciën. In de stad zelf wordt op allerlei wijze deelgenomen aan feestjes en vermakelijkheden: men krijgt vrijkaartjes voor tentoonstellingen of plaatsen op de tribunes van het Sternse slotland ter ere van het 25-jarig jubileum van de koningin, men ziet een kinderoperette in „De Koornbeurs” en bezoekt een extra-voorstelling in een cirkus. De bibliotheek is uitgebreid en gecatalogiseerd; in de inrichting worden bioscoopvoorstellingen gegeven. De tractaties ter gelegenheid van de kermis en met Sint Nicolaas, op oudejaarsavond en met de paardenmarkt worden trouw uitgereikt en brengen steeds weer vreugde onder de zieken. Op 31 Augustus wordt de tractatie nog aangevuld met muziekkuitvoeringen, volksspelen en vuurwerk of illuminatie en, wanneer de kermiskramen in de straten staan opgesteld, mag een groepje verpleegden daar langs wandelen en inkopen doen. Als koning Winter de grachten en vaarten heeft doen stollen, glijden zowel patiënten als verplegend personeel op schaatsen over de ijsvlakte. Op een tentoonstelling bij de boekhandelaar J. Zomer van kunstwerken, vervaardigd door stadgenoten, kan de inrichting snijwerk en figuurzaagwerk inzenden, door de patiënten vervaardigd.

Wat de „buitenbouw” betreft zijn de plannen en besprekingen niet van de lucht. Men voelt het meest voor een paviljoensysteem op Groot Lankum, waar nu reeds dagelijks de landarbeiders op de langzamerhand uitgebreide akkers hun werk verrichten — en waar men een landbouw-kolonie zou willen stichten. Men denkt zelfs aan een zelfstandig gesticht, dat dus geen filiaal van de oude inrichting moet worden. Op een gegeven moment zweeft er een Provinciale staten-plan in de lucht om in het zuidoosten van Friesland een groot gesticht voor de drie noordelijke provinciën te bouwen. Maar dit plan gaat niet door, evenmin als een project voor enige paviljoens buiten Franeker — gemaakt door de architect E. Knevel uit Ermelo — die beide om financiële redenen niet uitgevoerd kunnen worden.

De inrichting, die sinds 1919 de naam van „Geneeskundig Gesticht” draagt, heeft zich aangesloten bij de Vereniging van Krankzinnigengestichten in Nederland en is, ten behoeve van de reclassering der ontslagen patiënten, lid geworden der Wilhelmina-vereniging.

De zieken worden steeds meer in het arbeidsproces ingeschakeld en werken 7 uur per dag; loon hiervoor krijgen zij echter nog niet. De oudjes onder hen hebben door de ouderdomsrente een klein zakgeldje.

Inmiddels heeft de eerste wereldoorlog gewoed en, hoewel Nederland voor het eigenlijke oorlogsgeweld gespaard wordt, ontstaan er wel moeilijkheden samenhangend met tekort aan véél en distribuering van nog méér. De wasserij moet tijdelijk stop gezet worden wegens gebrek aan zeep; tekort aan melk ontstaat door de vordering van hooi; de levensmiddelendistributie brengt veel rompslomp met zich mee en er

dreigt zelfs tijdelijk levensmiddelennoed; de beperking van gasverbruik en het vervoerbod van eieren zijn de merkbare oorlogsverschijnselen voor het kleine wereldje in de zuidwesthoek van de oude stad. Enige patiënten, uit het kamp voor Belgische geïnterneerden in Gaasterland, worden opgenomen. Maar wanneer de materiële zorgen voorbij zijn, blijft er niets meer hangen van de verschrikking en het geweld die de mensen, vlakbij onze grenzen, over zich heen hebben zien gaan.

HET aantal patiënten is in de loop der jaren aanzienlijk vermeerderd en de klooster- en academiegebouwen waren al lang niet meer toereikend. In de afgelopen eeuw zijn er dan ook steeds huizen bijgekocht, of is er nieuw bijgebouwd.

In de zestiger jaren staat enige keren in de notulen vermeld, dat er „een huizing op 't West alhier” is aangekocht, dat waren enige kleine gebouwen aan de Schilbank. Op 9 Juli 1869 is de eerste steenlegging door burgemeester P. Lycklama à Nijeholt van het hoofdgebouw aldaar; voor de plechtigheid verzamelt men zich op het stadhuis en trekt dan in optocht door de Voorstraat, Vijverstraat naar — wat nu — Academiestraat heet. In het hoofdgebouw zijn in onze tijd de kamer van de geneesheer-directeur, de afdeling der administratie en een zitkamer voor het personeel; daar is ook de hoofdingang en dus komen de patiënten daar binnen, wanneer zij opgenomen worden. Nu kan de ingang van een gebouw van evenveel betekenis zijn, als de eerste woorden van een boek! En hiérdoor is de voordeur van het stadsgedeelte zo waardevol omdat hij, die er binnentreedt, niet van de buitenwereld afgesloten is. Sedert kort zijn de gehele buitenmuur en de deur zèlf van glas: wie buiten is, kan dus naar binnen zien — wie binnen is, kan naar buiten kijken. In de „glazen vestibule” zit de portier in zijn glazen kamertje en drukt op een knop wanneer de deur open moet gaan; daar is tevens de telefooncentrale, want alle afdelingen zijn telefonisch bereikbaar en de oproep van een afdelingstoestel wordt — wanneer niemand van het personeel in de buurt is — geheel vanzelfsprekend door een der patiënten aangenomen!

Na de bouw van het hoofdgebouw volgden de aankoop van de bewaarschool — hoek Voorstraat—Vijverstraat — en van de Hottingastins, een der zes stinsen van de stad Franeker, ook wel genoemd „huis de Hoop” naar de burgemeester van die naam, die aldaar gewoond heeft. Bij de restauratie van dit huis werden bijzondere plafondschilderingen ontdekt; de houten zoldering en de zware balken zijn versierd met bloemen en ranken, vogels en symbolische voorstellingen, die enigszins aan Hindeloper

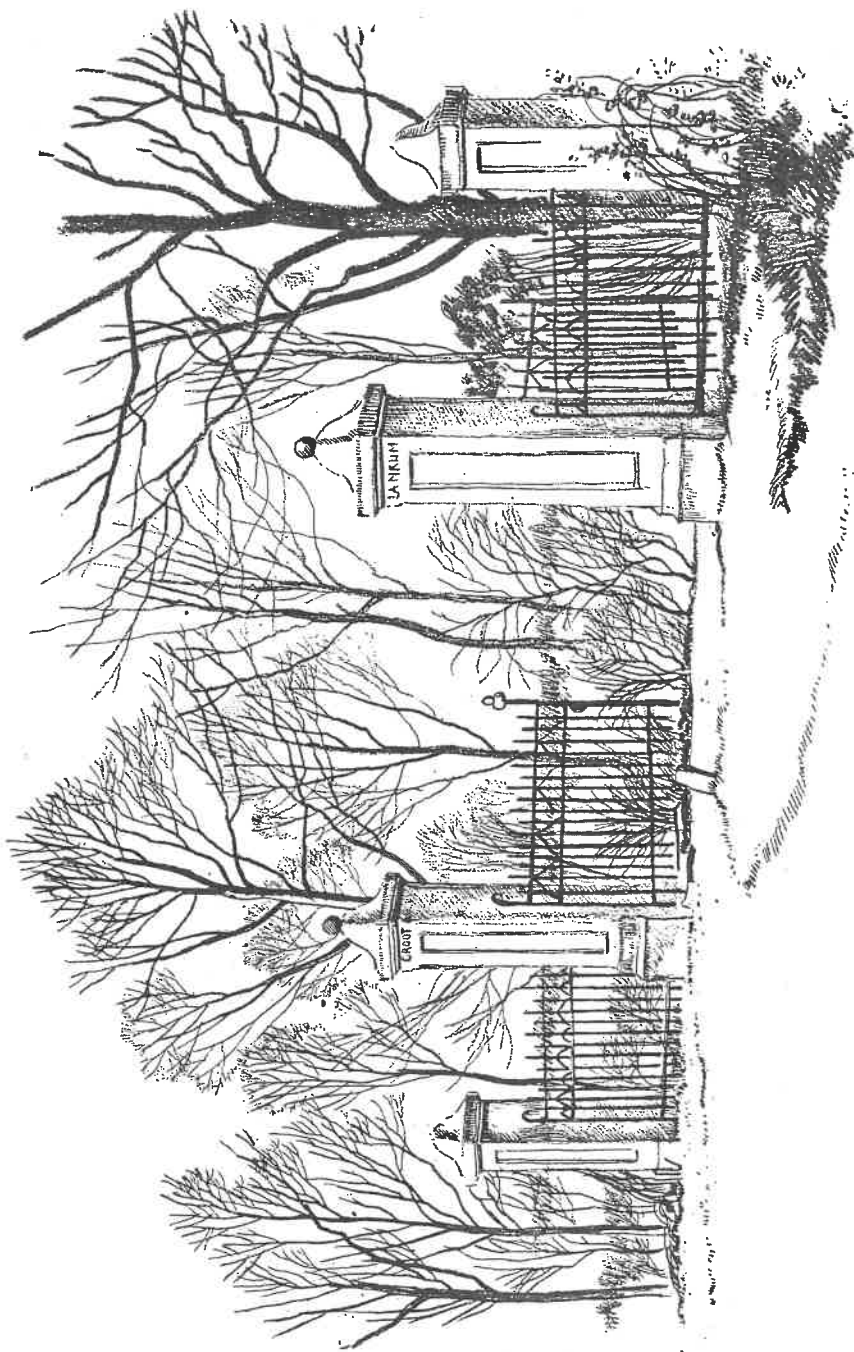

Fig. 5.

Inrijhek tuinderij, Groot Lankum

motieven en kleuren doen denken. Heel voorzichtig is in eigen beheer — dus door de patiënten, onder leiding van een deskundige — de bedekkende verflaag verwijderd en men kan nu genieten van deze zo unieke versiering uit vroeger eeuwen.

„Brouwerstuin” — het huis aan de Academiestraat van de voormalige familie Brouwer — en het gebouw van de vaktekenschool aan de Voorstraat zijn daarna aan de beurt, evenals „Landzicht” aan de Harlinger straatweg; gevolgd door de pastorie der Doopsgezinde gemeente, de school voor Nationaal Christelijk Onderwijs en als laatste — in 1941 — het „huis Feikema”, geheten naar de familie die daar woonde; allen aan de Voorstraat gelegen. Hierdoor beslaat het stadsgesticht bijna de gehele wijk tussen Voorstraat, Vijverstraat, Academiestraat en Waagstraat; de huizen, die onderling natuurlijk zeer verschillend zijn van bouw en stijl, zijn „binnendoor” bereikbaar via de diverse tuinen.

Maar de voornaamste vermeerdering van woonruimte kwam door de bouw van het buitengesticht „Groot Lankum”, gebouwd door E. Knevel uit Ermelo, dat niet alleen een uitbreiding der verpleegruimte betekende, maar dat de inrichting te Franeker een geheel ander karakter gaf. Hier nu is een modern tehuis voor de patiënten; een gebouw dat niet gróéide, maar dat neergezet werd in de vorm, die men er toentertijd geschikt voor achtte, dat kant-en-klaar met alle toebehoren werd afgeleverd. In 1928 is door de commissaris der koningin, mr P. A. V. baron van Harinxma thoe Slooten, de eerste steen gelegd; twee jaar later kon door hem de inrichting officieel geopend worden.

Groot Lankum, dat de gezelligheid van het oude mist, waar men niet de sfeer vindt van huizen, die reeds honderden jaren bewoond waren, geeft meer de indruk van een ziekenhuis, door de lange gangen en vele zalen. Maar hier is 't het park en de natuur, die een apart karakter verlenen. Het uitzicht over de oneindigheid van 't vlakke land rondom, met de koepelende hemel erboven, brengt de bewoners zo heel dicht bij de akkers met 't helgele koolzaad en de tere vlasbloempjes; dicht bij de eindeloze weilanden met het wit-zwarte vee, bij de afgelegen dorpen, waar de lage huisjes om een oude toren liggen geschaard.

Na 100 jaar is er in Franeker plaats voor bijna 700 patiënten; een aantal dat ook meestal aanwezig is. Wanneer het personeel op volle sterkte is, betekent dat nog ruim 200 personen erbij.

In 1950 werd de gevelsteen der academie, die vroeger boven het poortje te zien was dat toegang gaf tot de kloosterhof, weer op die plek gemetseld — nu in de blinde muur, die langs de Vijverstraat loopt. Voorbijgangers kunnen dus opnieuw het „Christo et Ecclesiæ” — Christus en de Kerk — lezen; erboven staat „1585 geplaatst — herplaatst 1950”.

ART. 7 van de „Instructie voor den Geneesheer in het Krankzinnigen Gesticht te Franeker” luidde: „Hij zal aan de Lijders, welke voor eenige Geestelijke toespraak, door hem geschikt en vatbaar worden geoordeeld, of aan welke de troostmiddelen (de laatste namelijk) van den Godsdienst moeten worden toegediend, daartoe gelegenheid verschaffen, zich met den geestelijke hierover van tijd tot tijd onderhouden en denzelven zoodanige bijzondere aanwijzing en inlichting geven, als hij doelmatig zal oordeelen”. Van het begin der stichting in Franeker af was men ervan overtuigd, dat een mens, hoe ziek en onvolwaardig hij mocht zijn, een ziel heeft. En dat in ons land met zijn veelheid aan geestelijke schakeringen, elk mens ook de gelegenheid moest worden gegeven volgens zijn eigen geloofsovertuiging het evangelie te horen verkondigen.

Eerst in een der kamers, tegenwoordig in de grote zaal, worden geregeld de kerkdiensten voor de protestanten gehouden; in een kleine kamer, die tot kapel ingericht kan worden en waar een altaar staat, wordt — voor de altijd kleine groep Rooms Katholieken — geregeld de mis gelezen. Enkele zieken bezoeken de kerkdiensten in de stad.

Dokter Lammerts van Bueren schrijft in zijn eerste jaarverslag „Het opkomen van meestal genoegzaam de helft der verpleegden, soms van een grooter getal zelfs, terwijl alleen aan de rustigen het deel nemen aan de Godsdienst oefening wordt toegestaan wanneer zij zich goed gedragen en daartoe zelven opgewektheid betoond hebben, bewijst voor de behoefte die er bij deze ongelukkigen aan dergelijke godsdienstige troostredenen gevoeld wordt; en mogt dan ook voor sommigen der toehoorderen deze predikatie weinig of geen nut stichten, voor enkelen deed zij het telken reize. Ik zou niet gaarne beoordeelen of in het dagelijksche leven wel ieder der kerkgangers zonder onderscheid genoegzaam godsdienstig gestemd en gesticht

Klokketorentje op het voormalig klooster,
Academie Gasthuis

den tempel verlaat, maar zooveel is mij zeker, dat de Predikanten die hier zoo liefderijk in de geestelijke verzorging der lijdens medewerken, hunnen arbeid niet verloren zullen achten, wanneer het ook slechts op sommigen dien gunstigen indruk gemaakt moge hebben, die zich nog de volgende dagen kenmerkt in hunne samenspraken en de herinnering der leeringen die zij daaruit elk voor zich trekken konden. Op deze wijze vooral gelukt het niet zelden de lijdens te bemoedigen en vertrouwen en geduld in hun lijden in te boezemen, wanneer de uit de godsdienstoefening onthoudene leeringen en vermaningen daartoe aanleiding gaven, en tevens bewijzen dat dezelve niet alleen door hen gehoord, maar ook door hen overdacht zijn”.

Wanneer men gedurende een kerkdienst de rust en de aandacht opmerkt, dan is men verheugd dat deze patiënten niet verstoken zijn van dat, wat voor gezonden en zieken gelijk is: het evangelie van Christus. Hoe diep dit bij hen gaat? Wie zal het zeggen? Wij zijn het slechts, die zââien. Een ander is het, die maait.

DE laatste kwart-eeuw van het 100-jarig bestaan van „Franeker” — dat sedert 1935 „Psychiatrische Inrichting” heet — vangt aan. En het karakter van deze vijftientig jaar wordt bepaald door de groeiende overtuiging, dat de zielszieke — zoals elk schepsel op aarde — een plaats in de samenleving kan hebben. Een samenleving, die hem soms uitsluit, omdat hij het tempo en de ruwheid ervan niet aan kan. Wetenschap en verpleging leggen zich nu tezamen toe op bescherming van de zieke tegen die samenleving, wat soms tijdelijk, soms permanent moet zijn. Maar gedurende die tijd van isolatie en veilig-stelling moet voortdurend hard gewerkt worden aan het weer klaarmaken van de patiënt voor het leven buiten de inrichting. Men probeert niet meer de ziekte met geweld te onderdrukken als weleer, maar hij of zij die ziek is moet opnieuw opgevoed, opnieuw geschoold worden om op die wijze de kracht te verkrijgen het leven weer aan te kunnen, zich weer aan dat leven te leren aanpassen.

Wat de „technische” installatie der inrichting betreft: slaapzalen en woonvertrekken, keukens en kantoren, deze zijn geheel volgens de moderne eisen ingericht. Verwarming of een gezellig snorrende kachel, electrisch licht, waterleiding, radio — men kan zich het leven zonder deze attributen nauwelijks meer denken. In de keukens — waar ’n honderd jaar geleden de „met gaten doorgebrande koperen spijsketel” vervangen werd door een van gegoten ijzer, groot genoeg voor 150 personen — wordt nu voor honderden personen in enorme stoomketels gekookt; wordt het vlees machi-

Δ. 45.

Vrouwenafdeling, Academie Gasthuis

naal gesneden en de aardappels machinaal geschild, staat een diepvrieskast, alsook een „Hobart keukenmachine”, die o.a. worst en gehakt maakt, room klopt en bij de inmaak wordt ingeschakeld.

Een Röntgen-installatie, hoogtezon, diathermie-apparaat, enz. zijn als hulpmiddelen der moderne wetenschap aanwezig om de medische behandeling te vergemakkelijken; in een eigen laboratorium kunnen de nodige onderzoeken worden verricht; een derde en een vierde geneesheer werden aangesteld.

Snijbloemen uit eigen tuin, door de verpleegden gekweekt, vrolijken dagverblijven en ziekenkamers op; vroege groenten van eigen grond en vruchten uit eigen boomgaard zorgen voor de nodige vitaminen. De dagelijkse bezigheden der patiënten strekken zich uit tot het werk in park en op de uitgestrekte landerijen van Groot Lankum, in de tuinen der stadshuizen, het onderhoud en schoonhouden van alle gebouwen, zowel binnen als buiten; de verbouwingen en de nieuwbouw; het beschilderen van honderden klompen voor de handel; het snijden en binden van boeken, waarbij ook op bestelling wordt gewerkt; het verstellen van onder- en bovenkleding en van huishoudlinnen, het naaien en breien van de vrouwenkleding, het haken van de spreien voor de talloze bedden; het repareren van schoenen; alle keukenwerk; handenarbeid onder leiding van een Rode Kruis welfare-werkster; hulp bij de bedverpleging van eigen patiënten.

In 1926 heeft dokter Engelhard, die dokter Pameyer in 1924 was opgevolgd, de inrichting verlaten; na hem komt als geneesheer-directeur dokter P. J. Piebinga, die weer in 1935 zijn werk overdraagt aan dokter J. C. van Andel.

Geregeld wordt ten behoeve der wijkverpleegsters een cursus gehouden over het verplegen van zenuwlijders in de maatschappij, want deze komen bij haar omvangrijk en veelisend werk ook voor dit probleem te staan. De „nazorg”, een nieuw facet der krankzinnigenzorg, heeft ook in deze laatste 25 jaar haar intrede gedaan; nu zoveel eerder op proef of voor goed ontslagen wordt, is ook die nazorg noodzakelijk en lonend geworden. Want zolang de zieke in de inrichting verzorgd wordt, is de samenleving aldaar op hem ingesteld; maar wanneer de dag van terugkomst in de gewone samenleving aangebroken is, dan moet de patiënt zich daar weer aan aanpassen. En dan is de zekerheid van een blijvend contact met de bekende geneesheer of met de wijkverpleegster een onontbeerlijke steun. De stichting „Het Friesche Patronaat” vervult hierbij een grote rol, daar steeds voor financiële hulp bij haar aanklopt kan worden. En daar voorkomen nog steeds beter is dan genezen, is in Leeuwarden door de Psychiatrische Inrichting in 1932 een „Consultatiebureau voor Voor- en Nazorg” opgericht. Maar men voelt in Franeker dat men in de toekomst nog verder moet gaan! Want in het kader van „voorkomen” past immers geheel een centrum, waar de problemen der opvoeding van normale zowel als van moeilijke

Dagverblijf vrouwenafdeling, Groot Lankum

foto Hommema, Franeker

Interieurs, Groot Lankum

foto's Hommema, Franeker

kinderen onderzocht en behandeld worden. De arbeid, die in Franeker geschiedt, ziet men pas als compleet, wanneer ook op het gebied der kinder-psychologie en -psychiatrie zal worden gewerkt. De leuze voor de toekomst van het bestuur en de medische staf is, ook wat de opleiding van de specialist betreft en zijn ervaring: Beginnen bij de voorgeschiedenis van de lijder.

AN sport en spel ontbreekt het de patiënten tegenwoordig niet. In vrieswinters zijn er wedstrijden voor personeel en verpleegden op de stadsgracht of men rijdt om 't hardst op de vijver van Groot Lankum, terwijl een draaiorgel vrolijke deuntjes tingelt; in 1942 komt een patiënt als éérste aan op de schaatsen-sterrit te Akkrum! De verpleegden bezoeken de bioscoop, die nu niet meer uitsluitend in eigen huis gedraaid behoeft te worden. Zij gaan naar een cirkus of een tentoonstelling, draaien in de stoomcarroussel, doen hun inkopen in de stad en op de kermis; zij kunnen verschillende cursussen volgen. De zomerse autobustochten brengen hen naar Schoorl en Kamperduin, waar lustig ge-pootjebaad wordt; naar de Alkmaarse kaasmarkt en naar Amsterdam waar — door mannen en vrouwen tezamen — van een tocht door de grachten en een maaltijd bij Heck wordt genoten; naar Arnhem, waar Burger's dierenpark het doel van de reis betekent; naar de grote landbouwtentoonstelling te Leeuwarden, waar de mannen met kennersblikken het vee en de producten van land- en tuinbouw bekijken.

Mannelijke en vrouwelijke patiënten, die in 1912 nog niet gezamenlijk mochten bessen plukken op Groot Lankum, vormen nu een gemengd korfbal-team en nemen — met leden van het personeel — deel aan wandeltochten; op Groot Lankum zijn de behaalde medailles te bewonderen. Daaruit blijkt wel, dat in de verhouding der patiënten onderling een grote verandering is gekomen! Er komt een ogenblik, waarop de vraag zich voordoet in hoeverre contact tussen de beide seksen gewenst en mogelijk is; hierbij heeft men de „angst” die vroeger de drijfveer van zoveel beslissingen is geweest, voor een belangrijk deel uitgeschakeld. Toen werden mannelijke en vrouwelijke patiënten streng gescheiden; thans is het mogelijk gebleken om die mannelijke en vrouwelijke verpleegden, die hiervoor in aanmerking komen, onder goede leiding bij geschikte gelegenheden tezamen te brengen.

Op Groot Lankum en in de stadinrichting zijn winkeltjes geopend, waar de patiënten van éigen verdiend geld — want hun arbeid wordt nu gehonoreerd — allerlei

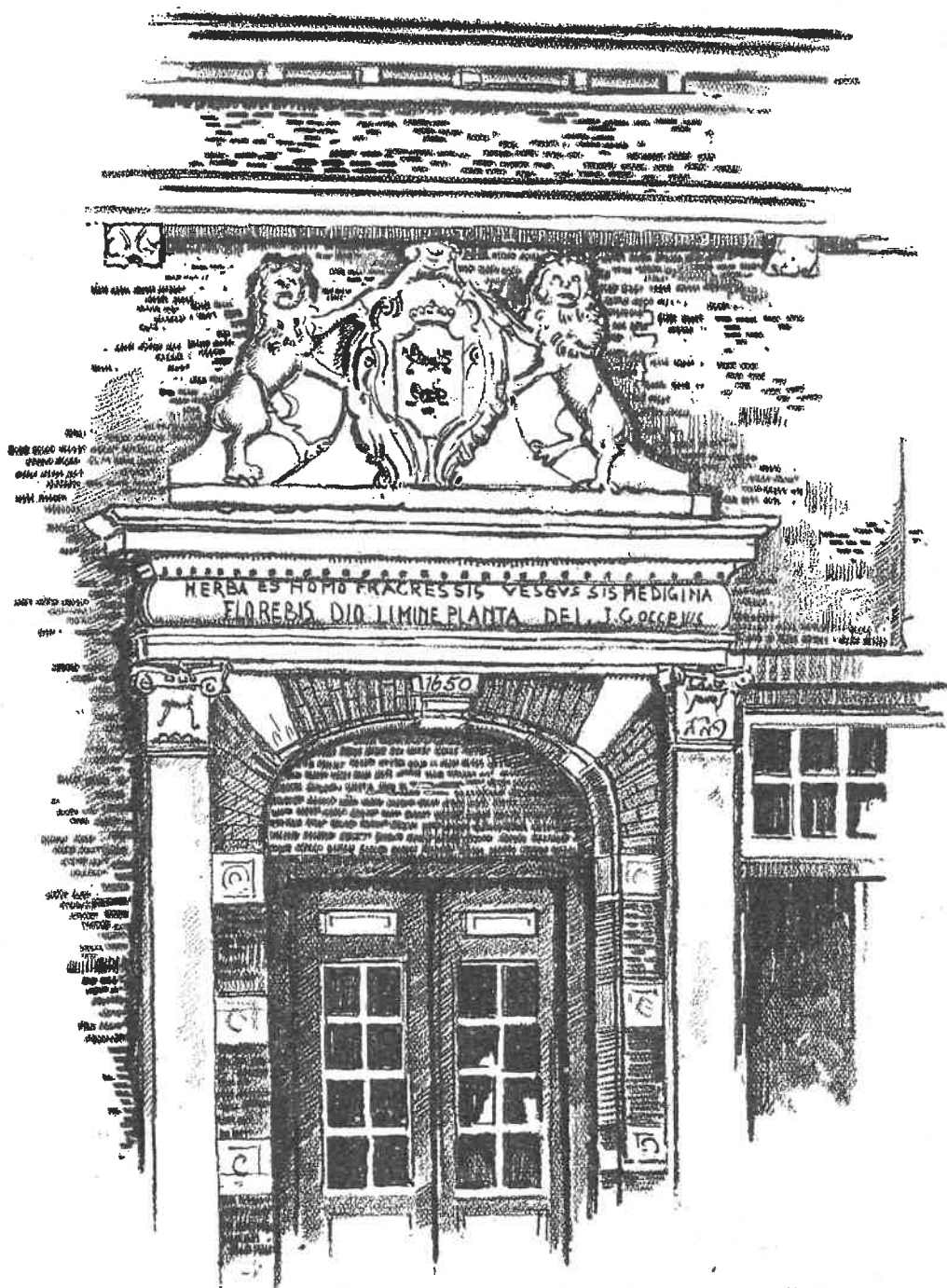
schoons en lekkers kunnen kopen: koek, chocolade, rookartikelen, schorten, zakdoekjes, haarknippen, lepeltjes, snoep, bekers, postpapier, potloden, speelgoed, handtasjes en nog véél meer. Voor hen die wat opzij willen leggen zijn spaarkaarten ingevoerd, welke bij de hoofdzusters berusten; het wordt zeer aangemoedigd, dat men voor eigen kleding spaart.

De rustige patiënten mogen wat later naar bed en drinken gezellig in groepjes 's avonds een kopje thee; zij zitten te lezen, doen spelletjes of luisteren naar de radio. Het aantal, dat zonder toezicht gaat wandelen of boodschappen doen wordt steeds zoveel mogelijk uitgebreid; de proeven met enkele dagen vakantie naar eigen gezin of kennissen zijn ingeschakeld mede om de genezing te bevorderen en het contact aan te houden; men eet van normale serviezen aan netjes gedekte tafels; men heeft een eigen kastje om allerlei spulletjes in op te bergen; aan de wanden hangen vrolijke platen of schilderijtjes, soms door een der verpleegden gemaakt; voor de ramen staan bloeiende planten, de aankleding der woonvertrekken is vrolijk en gezellig.

De arbeidstherapie, die in het midden der vorige eeuw al toegepast werd, is officieel in deze eeuw als genezingsmethode ingevoerd en de gevolgen gingen alle verwachtingen te boven! Zoals in het jaarverslag van 1927 staat te lezen was, bij patiënten „die tevoren tot de meest onmaatschappelijke individuen moesten worden gerekend, de omkeer verbluffend”. Bevuilen, vernielen en verscheuren van kleding en meubilair komt zo goed als niet meer voor. Maar werken alleen is niet voldoende voor de opvoeding en scholing van het individu — een kind zou dan immers opgevoed kunnen worden met uitsluitend „leren werken”. Elk kind, elk mens moet zichzelf weten te beheersen en moet leren zijn aangeboren remmen te gebruiken. Het is de theorie van dokter Simon, directeur van het krankzinnigengesticht te Gütersloh in Westfalen geweest, die weer een nieuwe wending, een aanvulling, aan de krankzinnigenverpleging gaf, namelijk dat het aankweken van verantwoordelijkheidsgevoel van meer waarde is, dan de arbeidstherapie alléén.

Daarvan geeft dokter Piebinga in een der jaarverslagen zulk een duidelijk beeld: „Toch meen ik, dat nog de grootste waarde moet worden toegekend aan het paedagogische element in „Simon's leer”, vandaar dat ook de naam actieve therapie juist is dan het slagwoord arbeidstherapie. Zeker in het systeem-Simon is de arbeid een waardevol hulpmiddel, maar pas dan, wanneer door een stelselmatige opvoeding van onze patiënten een sfeer wordt geschapen, die weldadig aandoet, wanneer orde en rustige bedrijvigheid, netheid van uiterlijk, zin voor het harmonische en vooral een versterkt verantwoordelijkheidsgevoel gemeengoed voor onze patiënten zullen zijn geworden, zal de grondgedachte van Simon tot werkelijkheid zijn gemaakt”.

Verantwoordelijkheidsgevoel — dat betekent, dat men niet gilt of schreeuwt, daar dit storend is voor de omstanders; dat men voorzichtig is met scharen, breinaalden

B. d. s.

Gevel mannenafdeling, Academic Gasthuis

en naaimachines op de naaikamers; met ijzeren spaden, bijlen en snoeimessen in de tuin, met hamers, nijptangen en zagen bij het timmerwerk, met elektrische leidingen en apparaten in huis; dat men oplet bij het wandelen en oversteken als men buiten de inrichting gaat. Verantwoordelijkheidsgevoel — dat betekent dat men behoedzaam omgaat met vaatwerk en servies, met dunne theekopjes en breekbare bloemvases; het is 't netjes eten aan tafel en 't elkaar niet hinderen in slaapzalen of zitkamers. Het betekent geen lawaai maken bij het binnenkomen van de feestzaal, gedurende de voorstelling of daarna; het is 't ontzien van bomen en heesters, van gras en bloemen. Het is 't vriendelijk en behulpzaam zijn voor de medebewoners en voor een vreemde, die op bezoek is. Verantwoordelijkheidsgevoel is — wat zeer velen buiten een krankzinnigengesticht niet kennen en wat zij van de patiënten zouden kunnen leren, die hiermee opgevoed worden. „En het merkwaardige nu is, dat met dit opvoedingssysteem het mogelijk is gebleken, het overgrootste deel der patiënten tot geregelden arbeid of bezigheid te krijgen; waarbij hinderlijke storingen bijna niet meer voorkomen”. Hoe zou de wereld er uitzien, wanneer dit systeem voor iederéén in toepassing gebracht werd?

Dat de verpleging door deze nieuwe methode veel moeilijker, maar ook veel aantrekkelijker werd, spreekt vanzelf. Moeilijker, omdat men naast de gewone verzorging nu zelf beslagen op 't ijs moet staan op allerlei gebied — men moet vakman en „vakvrouw” zijn, men moet leiding kunnen geven, er moet iets inspirerends uitgaan van iedereen. Aantrekkelijker, omdat men nu eigen initiatief mag inschakelen, omdat men resultaten ziet bij het werk door de gedragingen der zieken, omdat men meewerkt aan het weer vlotraken van een — wellicht slechts tijdelijk — gestrande mens.

De personeelsvereniging is onmisbaar geworden voor de eigen leden en voor de organisatie van de verschillende festiviteiten der patiënten. Een eigen maandblad wordt gevuld met bijdragen van personeel en patiënten en kan door allen gelezen worden. Het personeel bezoekt andere inrichtingen om te zien en te leren hoe men elders te werk gaat; na de jaarlijkse examens wordt een tochtje naar buiten georganiseerd, met Sint Nicolaas weet men elkaar gezellig te plagen op rijm en in natura. Dit alles werkt mee om de samenwerking te kweken en te versterken, want het werk in een inrichting — ook in déze inrichting — is gebaseerd op samenwerking. Keuken, naaikamer, ziekenzaal, timmerkeet, werkzolder, bloementuin en groentekwekerij hebben elkaar allemaal nodig en kunnen niet draaien zonder elkaar.

In de jaren vóór de tweede wereldoorlog is met succes de strijd tegen de tbc gevoerd en nòg is men steeds op de uitkijk om deze gevreesde ziekte bijtijds te onderkennen, want ná de oorlog nam het aantal slachtoffers hiervan toe, zoals in het gehele land. Ook de malaria, die veelvuldig in Franeker en dus ook in de inrichting voorkwam,

werd sinds de bevrijding, na goed voorbereide aanvallen door patrouilles, bewapend met DDT-sputen, op de vlucht gedreven!

De oorlog? de bevrijding? dat is een apart hoofdstuk in de geschiedenis van Franeker!

ER zijn woelingen en spanningen in het oude Europa; er komt een merkwaardige onrust over de wereld, een gevoel van onbehagelijkheid: een oorlog is in aantocht. In 1939 komt het tot een uitbarsting; voorlopig nog buiten onze landsgrenzen. De mensheid krioelt als een opgeschrikte mierenhoop dooreen om zich voor te bereiden op iets, waarvan men niet kan weten wát het is en wát het inhoudt, maar waarvoor men kláár moet zijn.

Wanneer men de verantwoordelijkheid voor anderen heeft en dan nog wel speciaal voor zieken, die geheel afhankelijk zijn en door de kleinste kleinigheid in onrust kunnen geraken, dan brengt zulk een toestand bijzondere moeilijkheden met zich mee. Maar in Franeker houdt men het hoofd koel, men neemt zijn maatregelen; men weet gelukkig niet welke nachtmerrie men te doorworstelen krijgt. Schuilkelders worden klaar gemaakt; leden van het personeel zijn opgeroepen voor de militaire dienst, met vreugd ziet men deze allen na de oorlogshandelingen ongedeerd in hun werk terug komen.

En dan breekt met een stralende lentemorgen de 10de Mei 1940 aan en op diezelfde morgen is de zwarte nacht gevallen. Een nacht, die als een spookachtige vampyr met wijde vleugels uitgespreid, neerdaalt en zich soms tergend langzaam, soms met felle schokken, op Nederland vastzuigt.

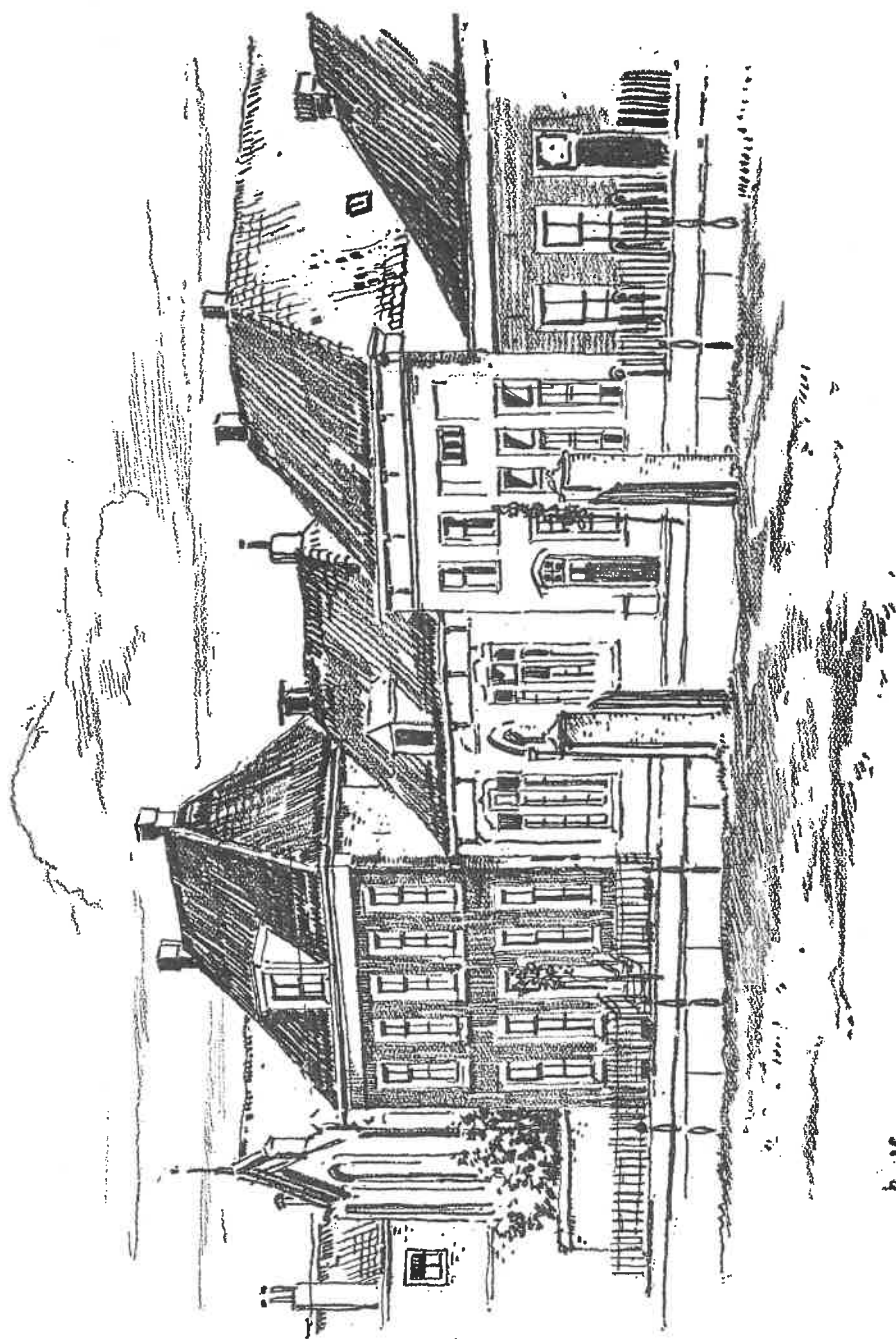
In de inrichting te Franeker is alles in gereedheid voor mogelijke opname van zieken van elders; vier patiënten uit de Borniakliniek te Leeuwarden worden enkele dagen gehuisvest. De normale beperkingen en moeilijkheden, welke een oorlog en een bezetting voor een gezin met zich meebrengen, gelden in de komende vijf jaar ook voor dit super-groot gezin. Een fornuis en reusachtige veevoederketels worden aangekocht met het oog op mogelijke vermindering van gas-toevoer — men zal er in het diepste van de nood dankbaar gebruik van maken. Verduistering wordt aangebracht; eerst een voorlopige — 't zou immers niet lang duren — met de bekende gevolgen van kromtrekkende latjes en kierende zwarte papiertjes; later wordt deze permanent, zoals in het gehele land. Voor besparing van brandstof wordt in het stads-gedeelte gekookt en 't eten dan per kar naar Groot Lankum gereden. De buiten-

inrichting dreigt gevorderd te worden; na vele besprekingen is dit gevaar afgewend. De distributie, met alle rompslomp van dien, de invoering van stamkaarten en van persoonsbewijzen, met de foto's der honderden personen, brengen veel werk met zich mee. Meubilair en gebouwen kunnen niet meer naar behoren onderhouden worden en beginnen daarvan de sporen te dragen. De voeding wordt steeds schaarser; textiel en schoeisel zijn met moeite of helemaal niet te krijgen; men verstelt en verstelt en blijft verstellen, maar ook daaraan komt een einde. En tenslotte zijn het vodden en flarden, die zelfs met de grootste zorg en zuinigheid niet meer tot kleding of huishoudlinnen zijn om te toveren. Een voedingscommissie vergadert wekelijks en verricht wonderen door met de uiterste zuinigheid de grootst mogelijke variatie van spijzen uit te denken; maar als het er op 't laatst niet meer is, dan kan men er ook niets van maken. Het valt op, dat in de vorige oorlog bij de voedselbeperking de zieken hogere rantsoenen kregen, dan het personeel; in deze oorlog wordt door interne regelingen gezorgd voor een gelijke verdeling, wat ook geheel rationeel is. Verpleging en verzorging worden immers steeds moeilijker en vragen steeds meer kracht en uithoudingsvermogen van mannen en vrouwen, die 's nachts wacht moeten houden in ongestookte en bijkans onverlichte gangen en zalen, die overdag veel moeizamer hun werk kunnen verrichten door gemis aan alles wat nodig is bij het drijven van een huishouding. De zieken, die minder werkobjecten hebben — waar zou men breikatoen, hout, verf, papier, wol, naaigaren en zoveel meer, vandaan moeten halen? — zijn moeilijker bezig te houden en geraken eerder uit hun evenwicht. „Alles bij elkaar genomen gelukte het wel de tot eenige geordende arbeid geschikte patiënten aan het werk te houden, maar de variatie van arbeid is verminderd en het is moeilijker individueel geschikt werk te vinden” — staat te lezen in het jaarverslag van 1941; en te denken, dat alles toen nog rooskleurig was, vergeleken met de latere oorlogsjaren.

Het kopen op „de zwarte markt”, voor de meeste mensen de enige manier om aan eten en andere benodigdheden te komen, is voor de grote hoeveelheden van een inrichting bijna onmogelijk. En zeker voor die van Franeker, want er waren dwarskijkers, zowel in eigen huis, als in de gemeente. Drie leden van het zeven-koppig bestuur waren N.S.B.'ers!

Er is niet alleen aanleiding tot meerdere onrust voor de patiënten; deze is er ook voor het personeel. De mogelijkheid van arbeidsinzet, van een oproep om naar Duitsland te moeten gaan, invallen van de S.D., in beslag name van boeken uit de bibliotheek door de politie, de dagelijkse onzekerheid en dreiging, de verzwaring van het dagelijkse werk maken dat er meerdere personeelsleden onderduiken of hun ontslag nemen, waardoor het voor de achterblijvenden nog zwaarder wordt.

In 1943 wordt de evacuatie van enige gestichten in het westen des lands bevolen en ruim 400 patiënten uit het gesticht „Vogelenzang” te Bennebroek komen; met

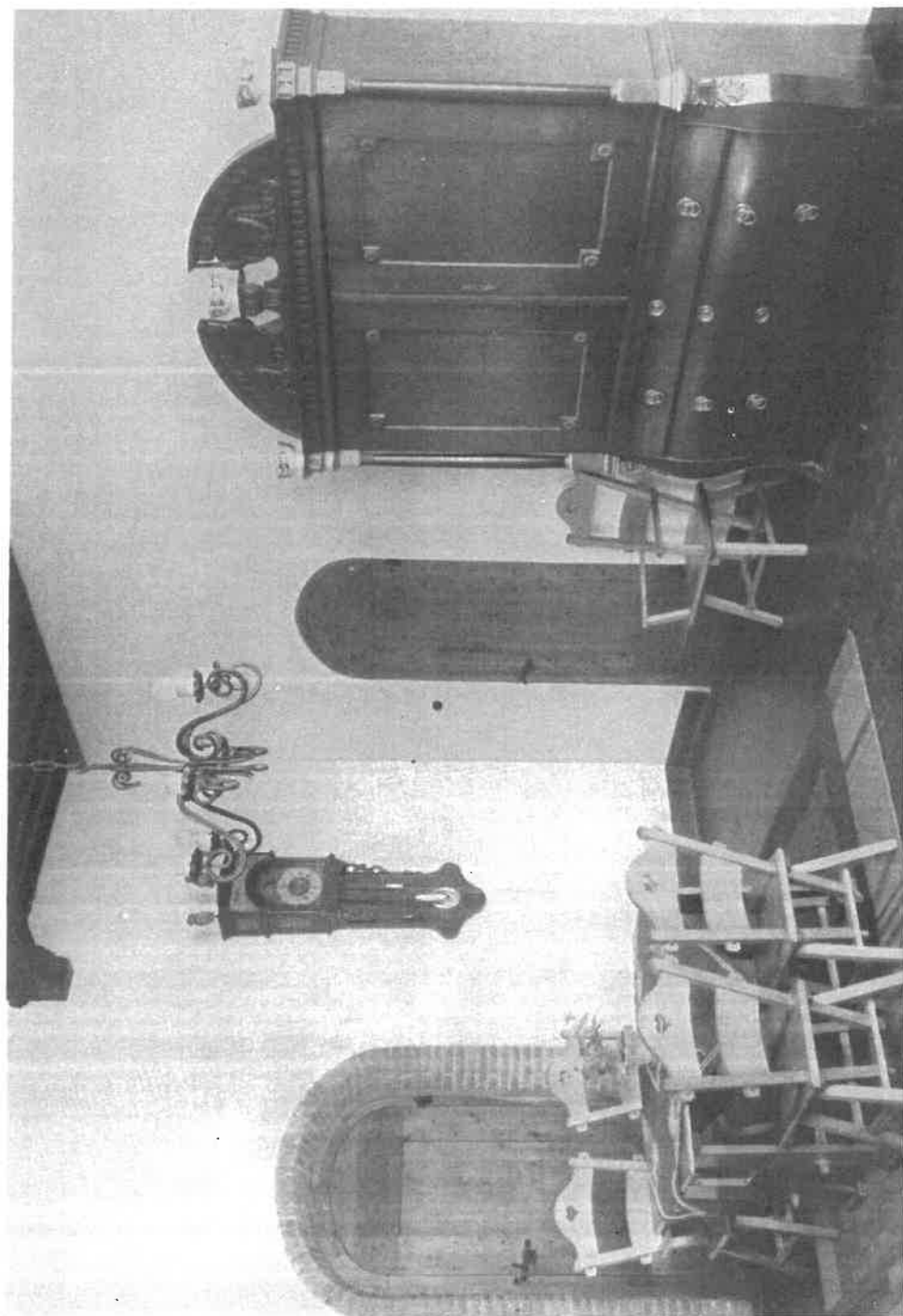
Huis

Huizen aan de Voorstraat, Academie Gasthuis; van r. naar l. de voormalige Bewaarschool, de voormalige school voor Christelijk Nationaal Onderwijs, de voormalige school „De Nederlanden”, huis „De Hoop”

doktoren, verplegend en huishoudelijk personeel, als gasten in Franeker aan. De eigen zieken worden op de ruime zolderverdieping van Groot Lankum gehuisvest, de gasten krijgen een gedeelte van de stads-inrichting. En wat in vredetijd voor onmogelijk geacht zou worden en wat in strijd was met alle mogelijke voorschriften op medisch en hygiënisch gebied, dat voltrok zich in alle rust en kalmte en met aller medewerking: een veel te groot aantal krankzinnigen werd samengebracht in een veel te kleine ruimte, onder de moeilijkste omstandigheden op het gebied van huisvesting, voeding, kleding, bewassing, verlichting, verwarming, tewerkstelling en ontspanning.

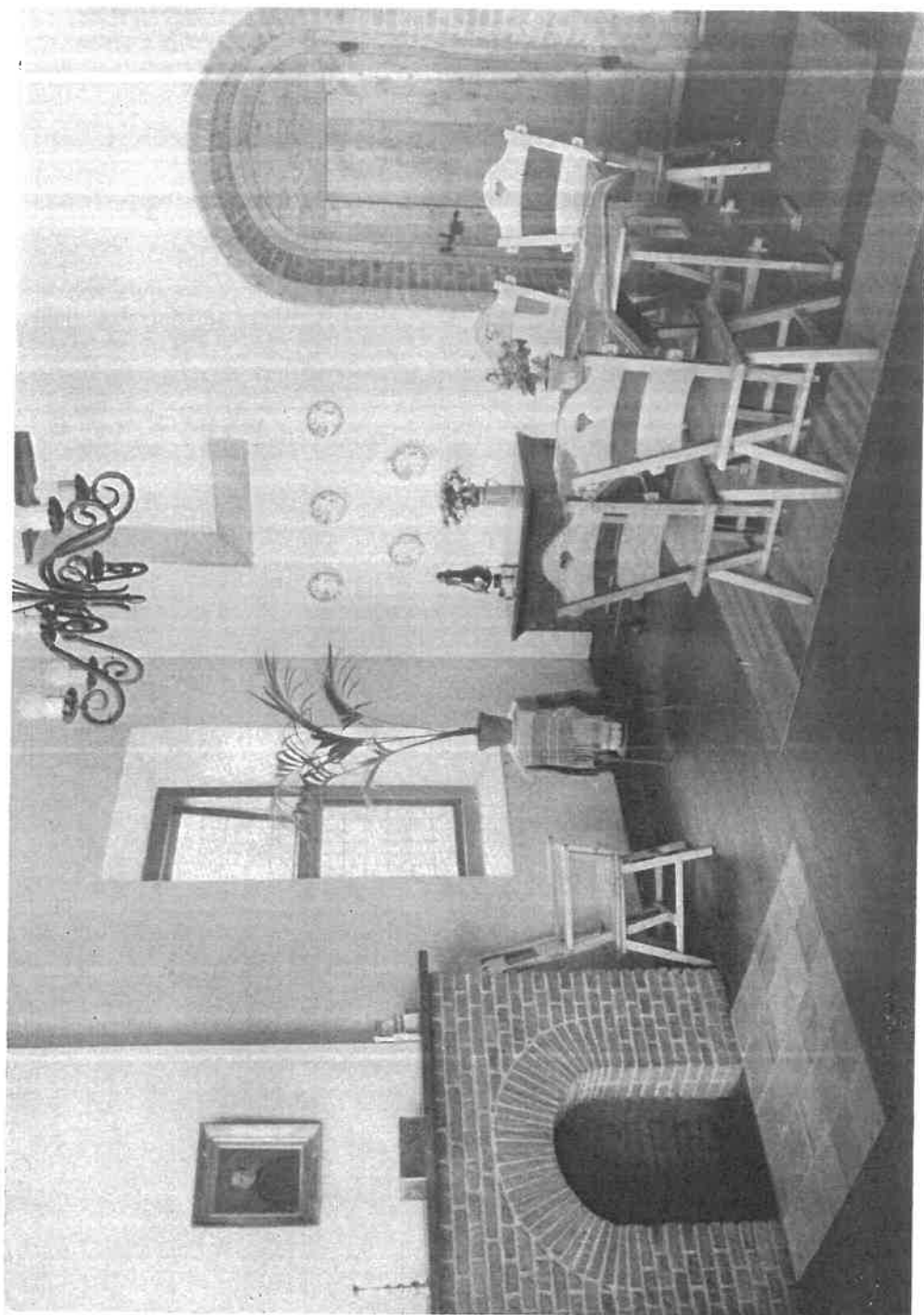
De wasserij in Leeuwarden geeft het op en de eigen was moet in eigen huis door eigen krachten geschieden: honderden stuks linnengoed, kleding, kousen en sokken, tot flarden versleten, moeten in koud water, zonder zeep, worden gereinigd. Daar de verwarming niet meer gestookt kan worden, zijn kachels aangeschaft, maar 't kost de grootste moeite om het materiaal, benodigd voor de kachelpijpen, bij elkaar te krijgen; op den duur is ook het stoken op deze wijze een probleem: „drie-en-dertig kachels verwarmden onze beide gestichten en voor die kachels werd de brandstof, per liter berekend, uitgegeven"! Doordat alle zalen in beslag zijn genomen wegens de overbevolking der inrichting, is de ruimte voor ontspanning zeer ingekrompen. Het veldwerk kan bijna niet meer geschieden door gebrek aan schoenen en klompen; de gezinsverpleging wordt steeds moeilijker, door het tekort aan alles. De voedselvoorziening wordt benauwend en iedereen valt zienderogen af in gewicht. Door weinig wassen, slechte tabak, geringe ventilatie en veel mensen in een kleine ruimte, kwam er een geur in de inrichting te hangen „die herinnerde aan de gestichtssfeer van lang geleden"! Op 15 Maart 1943 wordt de klok van de oude academie — die in het torentje op het voormalig klooster hing — door de Duitsers weggehaald; de bronzen klok, met het jaartal 154(?), die volgens het randschrift gegoten werd door Geert van Wou en eeuwiglijk Gods woord zou doen voortbestaan. Slechts „een symbool", dat verdwijnt? misschien — maar daardoor juist onmisbaar.

Het is 1944; nog is de grootste diepte niet bereikt. De elektrische verlichting houdt op; de avonden en nachten zonder stroom zijn hopeloos zwaar om door te komen, het aantal kaarsen is gering, de stormlantaarns met stookolie geven veel roet, doch weinig licht. De inrichting moet gaan koken voor de gehele stad; men had altijd gedacht dat 700 personen het maximum betekende voor de keukenafdeling, nu wordt er eten bereid voor 5000 hongerige magen! Er zijn geregeld luchtbeschermings-oefeningen — hoewel niemand zich enige illusies maakt voor als het eens zover zou komen. Het winkeltje, dat een wekelijks terugkerende vreugde voor de zieken heeft betekend, is al lang gesloten wegens gebrek aan voorraad; doch ziet! er is nog een weinig tabak voor de rooklustigen — enige patiënten verkopen dit in de zwarte

Interieur, huis „De Hoop”; Academie Gasthuis

foto Hommema, Franeker

Interieur, huis „De Hoop”; Academie Gasthuis

foto Hommema, Franeker

handel in de stad en moeten dus binnen gehouden worden en opeens herinneren zich allerlei familieleden, dat zij iemand (mèt tabak) „in 't gesticht” hebben en komen op bezoek! Er komt een nijpend gebrek aan brandstoffen, het gas heeft opgehouden, enige weken werkt de waterleiding niet, kleding en schoeisel zien er hopeloos uit, gebouwen en meubilair eveneens; het „gebrek aan arbeidsmogelijkheid deed weer bij vele patiënten vernielzucht ontwaken”; er is veel te weinig personeel, een klein gedeelte hiervan is onbetrouwbaar. Groot Lankum, dat wel eens afgesloten kon geraken door versperring van de straatweg, heeft een eigen bevoorrading voedsel en kolen gekregen. In de zomer en het najaar vertonen de bezetters tekenen van grote onrust: er moeten steeds weer bomen en struiken gekapt worden en bijna het gehele park van Groot Lankum dreigt ten offer te vallen aan de kapwoede — in de maand November wordt daar het terrein afgezet en het huis van onder tot boven door de Wehrmacht doorzocht.

Het nieuwe jaar is aangebroken — welke nieuwe beproevingen zullen in 1945 worden opgelegd?

Daar komt op 27. Januari plotseling een bericht, dat over enkele uren een schip met 150 Haagse „hongerkinderen” zal aanleggen, die vijf dagen onderweg zijn geweest, door hun ouders weggezonden uit de vreselijke honger-ellende van het westen. Wil de inrichting hen even wat te eten geven? en daar zitten zij, de magere stumpertjes, beduusd van alles wat er met hen is gebeurd: 't afscheid, 't vertrek, de gevaarvolle reis over 't IJsselmeer met kans op beschieting, de drukte aan boord, de aankomst, de vreemde omgeving. En dan opeens: een verwarmde zaal, een gedekte tafel, een bord erwtensoep en een stuk brood. En voor sommigen, die niet tijdig door de nieuwe plecgouders afgehaald konden worden: een bed en goed ontbijt, en „als grootste glorie — een moment dat velen onzer niet gauw zullen vergeten — 's middags een warme maaltijd, zooals de meesten in maanden niet hadden geproefd. De vreugde op alle gezichten was beloning genoeg voor allen, die hieraan hadden meegewerkt”.

Het blijft niet bij de 150 hongerkinderen; het gesticht, dat zoveel mogelijkheden kan aanbieden, is zich bewust geworden van zijn sociale taak. Vrijwillig neemt men de vermeerdering en verzwaring van arbeid op zich; alle leden van het personeel zijn bereid méér te doen, dan hun plicht. Stromen evacués uit Limburg en Gelderland komen naar het noorden getrokken, spoorwegwagons en veewagens zijn volgepropt, open boerenwagens halen hen af aan de stations. En daar rijden ze dan, door de sneeuw, het oneindig wijde, onbekende land in, ver van eigen huis en hof, hun doden onderweg achterlatend. Geregeld zijn medici en verplegend personeel in die weken behulpzaam bij de aankomst der ontheemden; de afdeling „Vogelenzang” staat zelfs ruimte af op de overvolle ziekenzaal; diphterie-patiënten worden in kamertjes op Groot Lankum geïsoleerd. Het „Feikemahuis”, dat door de bezetters gevorderd was, is weer van hen

„losgepraat” en wordt — onder leiding van mevrouw van Andel-Ripke — benut als toevlucht voor die stedelingen, die door gebrek aan brandstof uit eigen huis of school gedreven zijn. In elk vertrek huist een andere „leeftijds-groep” van kinderen of mensen; zuigelingen-in-de-wieg vinden er een warme kamer en kunnen daar gebaad worden, twee kleuterscholen huizen broederlijk in één ruimte, schoolkinderen vinden er een bibliotheek en soms een warme maaltijd, huismoeders kunnen er hun was doen, ouden van dagen krijgen er de gehele dag een verwarmd toevluchtsoord en een kopje koffie; er is een bureau waar opvoedkundige adviezen worden verstrekt, de predikanten houden er hun spreekuur; de inrichting zorgt voor het stoken der kachels en voor verwarmende soep of andere dranken.

„Dennenoord” een gesticht voor zenuwlijders in Zuidlaren moet geëvacueerd worden — de inrichting wordt verzocht 100 zieken op te nemen — de benodigde stozakken komen aan, doch de autobussen worden gerequireerd en de patiënten kunnen dus niet vertrekken; volgend bericht luidt: er komen er 1200. In allerijl worden scholen gevorderd. Er komt bericht: 600 zieken zijn in aantocht — zij rijden er twee dagen over, omdat ’s nachts geen vervoer is toegestaan. Daar komen zij dan eindelijk ’s avonds aan in de motregen en de kou, in zulk een deerniswekkende toestand, dat men er zich geen beeld van kan vormen, wanneer men het niet heeft gezien. Er zijn geen bedden of dekens, er is geen eetgerei, noch servies; er is geen verpleging, noch verzorging, noch licht, bewassing is onmogelijk. Men scharrelt wat kopjes en borden en lepels bijeen in de stad, de inrichting staat enkele bedden en dekens af, de rest moet bivakkeren op stro; dames van het „Comité van Samenwerking” wassen een gedeelte van de kleding in het huis Feikema — de rest wordt in sloten en grachten gereinigd!

De drinkwatervoorziening staakt, de eigen waterbakken zijn onbruikbaar voor drinkwater door chloortoevoeging; voor het koken wordt dus ’t water uit de vijver van Groot Lankum gehaald; de was wordt verricht met kanaalwater; de doorspoeling der wc’s gebeurt met grachtwater; ’t toezicht op al die verschillende soorten water neemt veel tijd en veel mensen in beslag.

Er moet plaats gemaakt worden voor Duitse gewonden; Groot Lankum wordt bezichtigd, maar niet genomen; scholen, waarin zieken van „Vogelenzang” zijn ondergebracht, worden gevorderd — ook dat gaat weer niet door. Groot Lankum wordt tóch gevorderd, in enige uren tijds moet een groot gedeelte leeg zijn met op elk bed twee lakens en een deken; keuken en tuin moeten ter beschikking van de bezetters staan. Het blijft hier niet bij; meer afdelingen worden gevorderd; wagens en hulp om te verhuizen worden gezocht en gevonden. De bezetters jagen iedereen op, Groot Lankum moet sneller leeg gemaakt worden, dan oorspronkelijk was afgesproken, het personeel heeft evenwel geen haast; van de gewonden is echter nog niets te zien. Na vier dagen jachten, verhuizen, — wordt Groot Lankum vrij gegeven en

Park, Groot Lankum

foto Hommema, Frâneker

kan men de bezetters weer zien vertrekken; en het personeel houdt toezicht, opdat niet teveel ontvreemd wordt.

15 April — dag der bevrijding. De laatste Duitsers verdwijnen; de B.S. treedt aan — de N.S.B.'ers worden gearresteerd. Men haalt vrijelijk adem; er is iets weggevallen, dat jarenlang onzichtbaar gedrukt heeft. De boze droom is voorbij!

Daar het langzaam verkeer op de wegen verboden is, wordt het voedsel per praam naar de gerequireerde scholen gebracht; door het vertrek der Duitsers komen meubels vrij en de zieken kunnen in die scholen wat beter gelegerd worden.

Op 26 Juli vertrekken de patiënten van „Dennenoord” naar Zuidlaren; op 29 November gaan de bewoners van „Vogelenzang” in 10 autobussen en 22 ambulance-auto's terug naar Bennebroek. Men is weer alleen in eigen huis.

Er is veel geleden in die vijf jaren; er is onnoemelijk veel werk verricht onder buitengewoon moeilijke omstandigheden; er is het uiterste gevraagd van ieders geduld, uithoudingsvermogen, zelfbeheersing en tact. Maar ieder lijden houdt winst in en dit was ook het geval voor de inrichting te Franeker. De grote saamhorigheid, het meer afhankelijk van elkaar zijn; de grotere gezelligheid, de gezamenlijke slimheid om dwarskijkers om de tuin te leiden, de humoristische voorvallen die ook nu nog konden voorkomen en die gretiger dan ooit verwerkt werden, de wetenschap dat men samen in gevaar maar ook samen in verzet verkeerde, de vindingrijkheid waarmee elke dag — elk uur — nieuwe oplossingen voor nieuwe problemen gezocht en gevonden moesten worden, dat heeft een ieder voor zijn leven iets gegeven. Voor leiding en personeel dus reden genoeg om winst te boeken; hierbij mag tevens genoemd worden de grote activiteit der personeelsvereniging, waaraan de organisatie van alle feestelijkheden met een gerust hart kon worden overgelaten. Zelfs in de allerdonkerste jaren ziet men kans enige ontspanningsvoorstellingen te houden; de patiënten van „Vogelenzang” voeren zelfs één-acters op en geven een zanguitvoering. De band, met die inrichting gekregen door het samen doorworstelen van velerlei moeilijkheden, kwam wel zeer nadrukkelijk tot uiting in de gezamenlijk belegde afscheidsavond.

En de winst voor de zieken, na die vijf jaar, waarin er zoveel was, dat indruiste tegen de meest normale en wettelijk bepaalde eisen van verpleging? Voor de ernstige zieken was minder tijd beschikbaar, waardoor zij eerder tot zelfwerkzaamheid kwamen, wat soms een wonderlijk goed resultaat afwierp; naar gezeur over 't eten kon niet worden geluisterd, want er was geen ander eten — sedertdien zijn ook veel minder „bijzondere kostjes” nodig gebleken; allen kregen meer vrijheid, wat een goede uitwerking had, de gehele samenleving werd daardoor normaler, huiselijker dan vroeger; zeer waardevol was het groter verantwoordelijkheidsbesef voor onderhoud van huizen en meubilering, kleding en linnengoed. De jaren welke zoveel zorgen en

moeiten met zich meebrachten waren ook aan de meeste zieken niet onopgemerkt voorbij gegaan. Een van hen kon dan ook uit de grond van zijn hart tegen de geneesheer-directeur zeggen, toen men het over de moeilijkheden had: „Ik zou niet graag in uw schoenen staan, dokter!”

Een der problemen van de na-oorlogse tijd is gebleken te zijn: het doorlopend tekort aan personeel! In het eerste jaar na de bevrijding toen iedereen „wat anders” wilde, was dat begrijpelijk. Maar nu, zes jaren na die datum, is het nog zo; te weinigen worden aangetrokken door dit, inderdaad moeilijk, maar ook zo opbouwend werk. Hierdoor heeft het aanwezige personeel het dikwijls veel te druk, moeten vrije uren of dagen ingetrokken worden en kunnen verschillende nieuwe bezigheden voor de patiënten niet doorgevoerd worden.

BIJ een jubileum wordt allerlei wetenswaardigs opgespoord en opgerakeld, wat tot het verleden behoort. En daar de Friezen graag lezen over de historie van eigen land en volk, werd dit jubileumboekje samengesteld. Maar, in dit bijzondere geval, willen zij ook graag weten wáár diegenen onder hen heengaan, die voor korteren of langeren tijd in Franeker opgenomen worden.

Om een inrichting waar zenuwzieken verpleegd worden, hangt nog zo dikwijls een waas van geheimzinnigheid; men stelt het zich voor als een oord van verschrikking, als iets dat het midden houdt tussen een gevangenis en een ziekenhuis, waar met man-en-macht orde gehouden wordt omdat er anders ongelukken gebeuren.

Misschien kijken diegenen, die deze voorstelling van zaken aanhangen, enigszins ongelovig wanneer wij hen vertellen, dat dat wat 't eerst en 't meest en bij voortduring de bezoeker opvalt is: rust! gróte rust!! Men moet het zich zelf steeds weer zeggen: hier wonen enige honderden mensen — anders gelooft men het zèlf niet meer! Enige honderden mensen, die hierheen kwamen, omdat zij ziek zijn en thuis niet verpleegd konden worden. Zoals in elk ziekenhuis wordt ook hier veel geleden, zijn ook hier mensen bijeen die onoverkomelijke teleurstellingen te verwerken kregen, gingen er ook hier voor altijd illusies verloren. Maar — hoeveel mismoedigen vonden de moed weer terug, hoeveel onrustigen kwamen weer in 't reine met hun leven en met de wereld om hen heen, hoeveel tranen veranderden er in geluk, hoeveel stuurlozen zagen weer een doel voor zich, hoeveel lustelozen werden wakker uit hun onverschilligheid en staken de handen weer uit de mouwen? Van hoevelen vielen de angst

en het opgejaagde gevoel weg, op het zelfde ogenblik dat de zieke deze nieuwe omgeving binnentrad, waar de samenleving op hem was ingesteld?

Zoals u heeft kunnen lezen is er in 100 jaar tijds ontzaglijk veel verbeterd ten opzichte van de materiële verzorging van de patiënten en menig zieke zal het in dit opzicht, veel beter hebben dan men het hem of haar thuis kon geven; er is ontzaglijk veel gebeurd op medisch terrein, zodat ook in dit opzicht alles voor de patiënt wordt gedaan, wat op dit ogenblik als het beste wordt beschouwd.

Maar er is wellicht wel 't meeste veranderd op het gebied van de sfeer, van de gezelligheid in de twee gedeelten der inrichting, die zo geheel verschillend van elkaar zijn.

Het oude deel in de stad, waar iets van knusheid hangt door de verscheidenheid der kleinere behuizingen met daartussen de beschutte tuinen, waar nog enige reusachtige bomen uit de academie-tijd staan en waar 's zomers een grote variatie bloemen kleur geeft tegen de witte muren van het voormalig klooster en bij het 16de eeuwse poortje van een der vroegere laboratoria; waar de gebouwen variëren tussen een eeuwenoude stins tot een zeer moderne — zelf gebouwde — gehoorzaal, waar kerkdiensten en uitvoeringen worden gehouden. Waar op de lange, smalle gang van het klooster met de zware balken en de kruisramen een getemperd licht hangt, dat de antieke kabinetten, het spinnewiel, de koperen beddepan en de ingelijste plattegronden van oud-Franeker goed doet uitkomen, waar de tegels op de vensterbanken even oplichten en een merklap de aandacht trekt door de beelden en letters in verlepte kleuren. De kamers van de stins, die zulk een gelukkige combinatie zijn van oud en nieuw, met de oude kasten, vrolijke lampekappen en kleedjes en de originele houten stoelen.

De huizen aan de Voorstraat zijn voor hen, die de „hoogste klas” hebben bereikt en die zo af en toe een tien-met-een-griffel verdienen! Want men kan zich — zoals in elk goed geordende maatschappij — opwerken in de gestichtssamenleving. En de tien-met-de-griffel kan bestaan uit het oppertoezicht hebben in een der huizen of een paar dagen met verlof gaan, heen en weer met de bus; men kan de verantwoordelijkheid voor het aanmaken en aanhouden der kachels verwerven of de zorg van 't flatje van de hoofdzuster krijgen, met alles wat daar staat of hangt. In die huizen zitten de verpleegden in een groepje om de Rode Kruis welfare-werkster speelgoed te maken, twee van haar drinken samen thee en bebabbelen de laatste nieuwtjes, een zit er rustig te lezen bij de kachel in een gemakkelijke stoel, een ander is verdiept in een zeer ingewikkeld kruissteekpatroon. De radio neuriet zo'n beetje, een kanarie hipt in zijn kooitje heen en weer, een staartklok tikt de uren weg. Er zijn geen tralies, er is geen dik glas — ook niet in andere kamers of ziekenzalen — men kan meeleven met de wereld daarbuiten, met 't verkeer dat door de stad rijdt, met het zonnelicht dat de straten warm stooft en de regen, die diezelfde straten doet glimmen van nattig-

Park, Groot Lankum

foto Hommema, Franeker

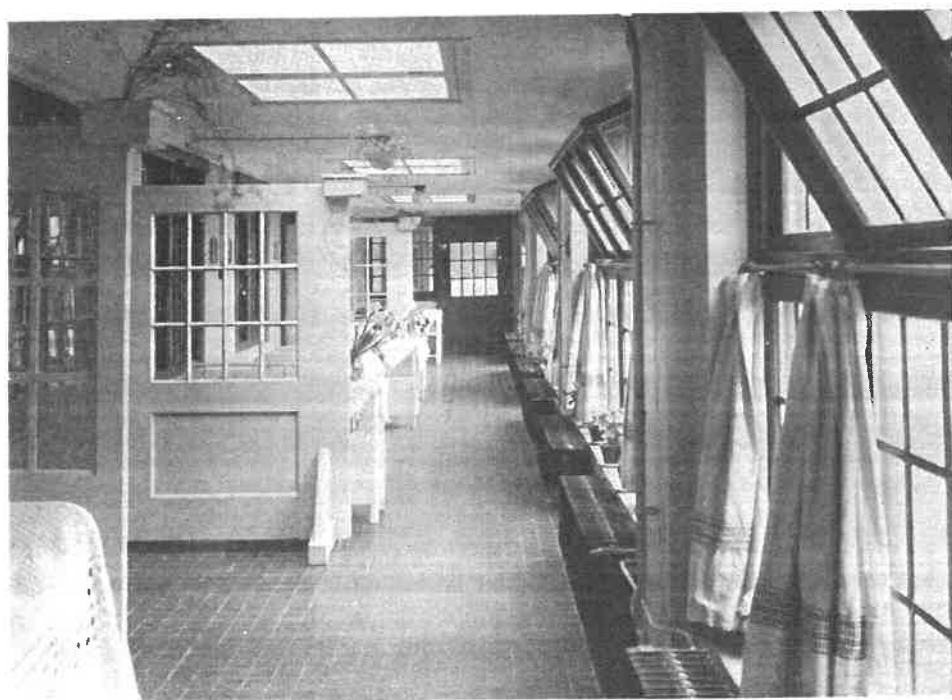
heid. In de ziekenzalen staan de witte bedden netjes in 't gelid, voor zover mogelijk liggen de patiënten wat te lezen of te breien, of zij rusten uit van alles wat hun gejaagd en onrustig maakt. In de naaikamer ratelen de naaimachines, er worden eindeloos veel gaten gestopt en stukken opgezet, japonnen vervaardigd en wollen truien gebreid. Bij de schoenmaker en de kleermaker heerst al dezelfde bedrijvigheid; in de binderij zitten mannen en vrouwen dat heel nauwkeurige werk te doen, door enkelen hunner zijn enige zeer bijzondere boekbanden vervaardigd.

In Groot-Lankum is 't het werk in park en moestuin, in timmerkeet en broeikassen. Hier is niet de beslotenheid van de stadshuizen, hier kan de storm komen aanboesteren, de regen neerzwiepen, maar ook de koesterende zon de ruimte warmstoven. Hier worden op de grote zolder honderden klompen beschilderd om later in trossen opgestapeld, naar kleine en grote voeten te verhuizen; hier staat de vervaardiger van een reeks houten trapleren met een trots gezicht bij zijn draaibank en worden matten gemaakt uit biezen en vezels. Ook hier de naaikamers en de truien-breiende vrouwen; ook hier de gezellige zitjes en eetkamertjes, waar men zoveel mogelijk vrolijkheid in bracht door levendige kleuren op muren en houtwerk, door kleedjes en kussens, door bloemen en planten in vazen en potten. Hier, in 't nieuwe gebouw, zijn de isolatiezaaltjes voor de tbc-patiënten.

Dit zijn nu de tehuizen waar zij heengaan, die komen uit de dorpen en steden, uit de geheimzinnige „wâlden”, uit de vruchtbare „greiden”, uit de uitgestrekte vlakten waar het water van de meren zacht kabbelt of woest golft, uit het land met de goudgele rietpluimen, met de donkere dennenbossen of de bebloemde weilanden. Zij komen met tegenzin, zij laten veel achter wat hun lief en dierbaar is, zij brengen veel smart, vele onbevredigde verlangens, vele teleurstellingen met zich mee. Misschien zijn zij gejaagd, misschien zijn zij versuft en apathisch, misschien alleen maar moe, eindeloos moe van het leven, waarvan zij tempo en ruwheid niet aankunnen. Misschien zijn zij nog jong, in de kracht van hun leven; misschien zijn zij oud en afgetobt, terugreikend naar hun eerste jeugd en reagerend als een klein, simpel kind. Die allen, zonder onderscheid, worden in Franeker ontvangen door leiding en personeel der Psychiatrische Inrichting, die tezamen streven om door hun wetenschappelijke kunde, hun verpleging, hun goede zorgen zo mogelijk de patiënten aan de maatschappij terug te geven.

Maar dit alles, hoe fijn ook uitgedacht, hoe mooi ook opgezet, zou niet de minste kans van slagen hebben als het niet geschiedde tegen een achtergrond van grote naastenliefde, en van veel zelfopoffering.

Toen de bewoners van „Vogelenzang” een blijk van dankbaarheid wilden geven voor al datgene, wat zij gedurende de bange oorlogsjaren in Franeker hadden ontvangen, hebben zij de inrichting een gebrandschilderd raam aangeboden. Het werd

Interieurs, Groot Lankum

foto's Hommema, Franeker

Glas-in-loodraam, aangeboden door de inrichting „Vogelenzang”,
Academie Gasthuis

aangebracht in een der vensters van het oude klooster, waar men er dagelijks langs komt en geniet van de mooie voorstelling en de warme kleuren. In dat moderne raam is neergelegd een eeuwenoude gedachte, waarmee in enkele woorden is aangegeven dat, wat de grondslag moet zijn — en mag zijn — van doel en streven in het tehuis voor de zenuwzieken van Friesland. De woorden, eens door Jezus Christus gesproken en opgetekend in het evangelie van Mattheus, hoofdstuk 25, vers 35: „ik was een vreemdeling en gij hebt mij geherbergd”. Deze woorden, die patiënten en personeel van „Vogelenzang” op zich toepasten, gelden toch eigenlijk voor allen, die hier worden opgenomen?

Een eeuw is voorbij gegaan en niemand heeft het gemerkt. Het werk is doorgegaan, men is vol moed elke nieuwe dag begonnen, zonder schok is men de nieuwe eeuw ingegleden. Zo hoort het ook. Aan de arbeid, verricht uit naastenliefde, komt immers nooit een einde. Zo lang onze kleine aardbol ronddraait in het eindeloos heelal zullen er steeds weer mensen gevonden worden die hun kunde, hun wetenschap, hun zorgzaamheid ten dienste willen stellen van de vreemdeling, die zij als hun broeder en zuster zien.

Op een verjaardag mag men de jubilaris vele goede wensen aanbieden voor het komende jaar — ditmaal zelfs voor de komende eeuw! Welnu, de wens van Friesland's bevolking aan de Psychiatrische Inrichting te Franeker luidt: „Wil zo voortgaan op de ingeslagen weg, lering trekkende uit dat wat was, in samenwerking sterk staande voor dat wat komt. Wij schenken u allen, die voor onze patiënten wilt zorgen, ons volle vertrouwen, nu wij weten hoe de zieken het bij u hebben. En wij bidden u Gods zegen toe voor u en uw werk.”

DE tweede eeuw is ingegaan.

BESTUURSLEDEN.

mr A. Telting	1850	—	1863	M. A. Hibma	1904	—	1917
O. P. de Hoop	1850	—	1879	W. Koning Jr.	1914	—	1941
D. Feikema.....	1850	—	1854	„	1945	—	1950
G. Schot	1850	—	1884	L. IJ. Brouwers	1915	—	1925
J. Mulder	1850	—	1865	H. Pasma	1918	—	1932
„	1884	—	1885	A. A. Antonissen	1925	—	1930
J. Jellema Kzn.	1855	—	1877	L. Donia	1926	—	1948
P. A. Guldenarm	1863	—	1870	J. W. Ensink	1930	—	1944
J. Bogtstra	1867	—	1884	„	1945	—	heden
R. Fontein	1870	—	1884	J. Geerts	1931	—	1942
H. Cannegieter Salverda ..	1877	—	1886	M. Oostwoud	1931	—	1936
J. Dirks	1884	—	1897	D. de Vries	1933	—	1942
C. Bakker	1885	—	1899	„	1945	—	heden
J. Drager	1885	—	1898	J. H. Fricke	1936	—	1945
G. Haima van der Wal ..	1885	—	1892	Chr. van Saarloos	1939	—	heden
S. Posthuma	1886	—	1891	mr N. S. Troelstra	1942	—	1945
IJ. Pars.....	1891	—	1915	N. Stienstra	1942	—	1945
J. W. Lunter	1893	—	1924	A. J. B. Merckx	1943	—	1945
I. Posthuma	1897	—	1901	J. Zondervan	1945		
D. Feikema Dzn.	1898	—	1901	J. Hoogland	1945	—	1946
F. Wassenbergh	1899	—	1901	mr J. Algera	1946	—	heden
S. N. Osinga	1901	—	1903	D. de Loor.....	1946	—	„
D. Fontein Rzn.	1901	—	1938	J. Dijkstra	1949	—	„
P. Noordhoff Fzn.	1901	—	1914	J. Beetsma	1950	—	„

Het bestuur bestaat tegenwoordig uit 7 leden, waarvan 2 door Gedeputeerde staten en 5 door de raad van Franeker worden benoemd.

LIJST VAN GENEESHEREN.

Geneesheer-Directeur :

dr R. Lammerts van Bueren.....	1850	—	1878
dr S. Doedes Breuning	1878	—	1884
dr J. de Vries	1884	—	1908
G. D. Swanenburg de Veije	1908	—	1921
J. H. Pameijer	1921	—	1924
dr Chr. F. Engelhard	1924	—	1926
P. J. Piebinga	1926	—	1935
J. C. van Andel	1935	—	heden

2e Geneesheer :

F. Lochnaar	1- 1-1887	—	1- 1-1897
A. H. Oord	1- 1-1897	—	31-12-1902
S. van Mesdag	21- 3-1903	—	1-12-1905
G. D. Swanenburg de Veije	19- 2-1906	—	1- 8-1908
T. Kuiper Kzn.	1- 8-1908	—	7- 9-1910
F. J. Stuurman	15- 9-1910	—	31-12-1913
Joh. van Lier	1- 1-1914	—	31- 7-1916
D. Schrijver	12-11-1917	—	4-11-1920
J. C. Boswijk	17- 5-1921	—	1- 9-1926
J. Bramson	1-10-1926	—	9-12-1949
J. C. Schraagen	1- 3-1941	—	heden
S. Cseh Firtos	1- 1-1950	—	„
mej. T. H. Bos	17- 4-1950	—	„

3e Geneesheer :

J. Drost	5-11-1930	—	21- 2-1931
J. G. Griske	1- 9-1931	—	15- 1-1939
J. C. Schraagen.....	15- 2-1939	—	1- 3-1941
W. A. den Hartog Jager	1- 3-1941	—	1- 2-1948
S. Cseh Firtos	1- 6-1947	—	1- 1-1950

4e Geneesheer :

S. Cseh Firtos	16- 3-1944	—	1- 6-1947
----------------------	------------	---	-----------

Assistent Geneeskundige :

H. J. Ruiter	1-11-1938	—	1- 5-1940
W. A. den Hartog Jager	1- 8-1940	—	1- 3-1941
S. Cseh Firtos	16- 2-1941	—	16- 3-1944

LIJST VAN PERSONEELLEDEN

die langer dan 25 jaar werkzaam zijn of geweest zijn.

R. R. Vos, binnenvader	1-10-1880	—	1-10-1909
J. A. Vos-Plekker, binnenmoeder	1-10-1880	—	1-10-1909
Ph. Mollema, barbier	1-10-1880	—	30-10-1917
M. Hofstra, architect	1-10-1880	—	15- 1-1913
H. Sterk, verpleger	24- 4-1882	—	31-12-1912
M. Staphorsius, verpleger	7- 2-1898	—	1-11-1919
mej. Antje Postma, naaister	12- 5-1899	—	1- 7-1932
E. Molenaar, administrateur-secretaris	1- 9-1900	—	1- 4-1941
Romke Douma, 1e verpleger	24- 9-1910	—	1-11-1937
N. Veltman, huisbediende	1- 2-1913	—	heden
mej. Geeltje de Jong, verpleegster, daarna hoofdverpleegster	16- 7-1913	—	16- 3-1949
I. van Bachum, huisbediende	2- 3-1915	—	31-10-1944
B. Adema, huisbediende	2- 9-1916	—	20- 1-1945
W. Rodenburg, barbier	1- 5-1917	—	18- 1-1944
A. D. Wouters, klerk	1-10-1917	—	heden
S. Roosma, huisbediende	6- 5-1920	—	„
mej. A. Reversma, naaister	21-11-1920	—	„
S. van Dijk, verpleger	15- 1-1921	—	„
mej. S. Faber, hoofd van dienst	27- 4-1921	—	„
D. Zondervan, verpleger	1- 9-1921	—	„
Kl. Koningsveld, huisbediende	6-10-1921	—	„
A. Visscher, verpleger	1-12-1921	—	„
mej. R. Visser, verpleegster, later wnd. hoofdverpleegster	13- 5-1920	—	1-12-1949
J. Rozeboom, verpleger	27- 3-1922	—	heden
J. Stienstra, verpleger	12- 9-1922	—	„
U. v. d. Ploeg, verpleger	21-10-1922	—	„
mej. B. W. de Vries, hoofdverpleegster	1- 2-1924	—	„
P. Broekema, verpleger	3- 8-1925	—	„
D. Bouma, huisbediende	29- 1-1925	—	„
J. Zondervan, chef van dienst	1-10-1925	—	„
W. de Boer, verpleger	1- 1-1926	—	„

JAAR VAN OPNAME

van de patiënten, aanwezig in 1951.

Sinds:	Aantal patiënten:		Verpleeg- duur:	Sinds:	Aantal patiënten:		Verpleeg- duur:
	M.	V.			M.	V.	
1894	1		57 jaar	Transport	44	47	
1897	1		54 "	1927	2		24 jaar
1900		1	51 "	1928	4	3	23 "
1903		1	48 "	1929	5	2	22 "
1904	1	1	47 "	1930	16	22	21 "
1905	1		46 "	1931	14	10	20 "
1906		1	45 "	1932	6	4	19 "
1907	1	1	44 "	1933	8	11	18 "
1910	1		41 "	1934	6	5	17 "
1911	1	4	40 "	1935	5	8	16 "
1912	1	3	39 "	1936	9	11	15 "
1913	1		38 "	1937	5	5	14 "
1914	3	1	37 "	1938	13	13	13 "
1915		1	36 "	1939	12	10	12 "
1916	1	4	35 "	1940	5	9	11 "
1917	1	2	34 "	1941	3	5	10 "
1918	2	1	33 "	1942	3	15	9 "
1919	4	5	32 "	1943	8	10	8 "
1920	3	3	31 "	1944	11	17	7 "
1921	4	5	30 "	1945	15	14	6 "
1922	3	4	29 "	1946	14	21	5 "
1923	2	2	28 "	1947	20	18	4 "
1924	4	2	27 "	1948	26	18	3 "
1925	5	2	26 "	1949	24	29	2 "
1926	3	3	25 "	1950	49	43	1 "
Transport	44	47			326	350	

De silhouet van Franeker op pagina 9 is gemaakt naar een 17de eeuwse tekening;
van rechts naar links: Sjaardema-slot, torentje van de Academie, Martena-slot,
stadhuis, kerk van Sint Maarten.

pagina 18 — Mannenkopje, van de voormalige toegangspoort van de Hortus aan
de Academiestraat, Academie Gasthuis.

pagina 20 — Voormalig toegangshek van de Hortus aan de Voorstraat.

pagina 36 — Thee-köepel bij de tuinderij, Groot Lankum.

COLLOPHOON.

Dit gedenkboek werd in 1951 gedrukt door C.V. A. Jongbloed's Uitgeverszaak te Leeuwarden, gezet uit de Bembo-letterserie.

Het bindwerk werd verzorgd door de binderij van de Psychiatrische Inrichting te Franeker.

Het band-ontwerp is van de heer R. van Starkenborgh van Straten, evenals de vignet-tekeningen.

De grote tekeningen zijn van B. van der Sloot; de opgenomen foto's zijn uit het archief van de Psychiatrische Inrichting.

